

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

І. М. Рассоха

Конспект лекцій
з навчальної дисципліни

«Естетика»

для студентів 2 курсу денної форми навчання
та 1 курсу заочної форми навчання
освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
за напрямом підготовки 6.170202 «Охорона праці»

ХАРКІВ – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2015

Рассоха І. М. Естетика: Конспект лекцій (для студентів 2 курсу денної форми навчання та 1 курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки 6.170202 «Охорона праці»). / І. М. Рассоха; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 47 с.

Рецензент: Рябченко О.Л., д. і .н., професор

Конспект лекцій для студентів, які оволодівають основами естетики і історії мистецтва. Алгоритми методики спрямовані на поглиблення, закріплення та творче осмислення естетичних знань і впровадження відповідного інструментарію в професійну діяльність менеджера.

Рекомендовано кафедрою історії і культурології,

протокол № 3 від 10 жовтня 2014 р

Зміст

Стор.

Змістовий модуль 1 Естетика: ранні форми мистецтва	4
Лекція 1. Естетика як наукова дисципліна та її категорії. Сутність мистецтва та його генеза	4
Лекція 2. Первісне мистецтво. Мистецтво Стародавнього Сходу	10
Лекція 3. Античне мистецтво	13
Лекція 4. Середньовічне мистецтво Європи. Давньоруське і давньоукраїнське мистецтво	20
Змістовий модуль 2 Сучасні форми мистецтва	23
Лекція 5. Мистецтво доби Відродження і бароко	23
Лекція 6. Класицизм, романтизм, критичний реалізм	28
Лекція 7. Формалістичні пошуки у мистецтві кінця 19 — першої половини 20 ст.	34
Лекція 8. Сучасне мистецтво доби постмодерну. Музика і кінематограф 20-го ст.	38
Лекція 9. Східне мистецтво	41
Рекомендована основна навчальна література до курсу	47

Конспект лекцій з предмету “Естетика”

Змістовий модуль 1. Естетика: ранні форми мистецтва

Лекція 1. Естетика як наукова дисципліна та її категорії. Сутність мистецтва та його генеза

План:

1. Естетика як навчальна дисципліна: її філософський сенс.
2. Сутність мистецтва.
3. Основні види естетичних відчуттів: відчуття краси і гармонії, надмірного, смішного (комічного), трагічного.
4. Основні види мистецтва.
5. Стилi і жанри мистецтва.

Опорні поняття: естетика, естетичні відчуття, гармонія, краса, пафос, гіпербола, комедія, гумор, трагедія, гра, вид мистецтва, жанр мистецтва, мистецький стиль.

1. Естетика як навчальна дисципліна: її філософський сенс. Естéтика (грец. αἰσθητικός — чуттєво пізнавальний, від aisthēta — відчутні речі та aisthanesthai — пізнавати) — наука, що вивчає природу (функції, загальні закони і закономірності) естетичної свідомості (діяльності людини і суспільства, буття). Метою естетики є філософське вивчення мистецтва і формування критичних суджень про мистецтво.

Слово «естетика» – грецького походження, у перекладі означає – те, що має відношення до чуттєвого сприйняття. Термін «естетика» увійшов до науки в середині XVIII ст. Вперше його застосував німецький філософ Олександр Готліб Баумгартен для позначення нового розділу в філософії. О. Г. Баумгартен увів у філософію розділ «Теорія чуттєвого сприйняття» і запропонував назвати його терміном «естетика». Він міцно укоренився у філософській термінології, і вже з XVIII ст. естетику почали розуміти як науку, що вивчає лише «філософію прекрасного», або філософію мистецтва. У естетиків з'явився самостійний предмет вивчення. Предметом естетики є чуттєве пізнання навколишньої дійсності з її різноманітними напрямками: природою, суспільством, людиною та її діяльністю в усіх життєвих сферах, навіть у виробничій. Так, з естетичними властивостями явищ і предметів зустрічаємося, коли розглядаємо чудові квіти, величні споруди (наприклад, церкви, пам'ятки давнини тощо), нові технічні об'єкти (комп'ютери, машини, роботи та ін.), які створені працею людини, коли пишаємося високогуманними вчинками людей, високохудожніми творами мистецтва. Про людей, чутливих до краси, говоримо, що вони мають естетичне

чуття. Процесу сприймання естетичного даємо назву естетичного сприйняття, результатом якого є естетичне переживання.

2. Сутність мистецтва. Мистецтво — одна із галузей культури, форма людської діяльності, яка відрізняється від науки, політики, права, релігії. Мистецтво пізнає дійсність за допомогою художніх образів. Художній образ убирає в себе всі суперечності, усе багатство мистецтва. Проблема художнього пізнання світу — одна з головних у курсі естетики, тісно пов'язана з філософською теорією пізнання. Як відомо, теорія пізнання оперує поняттям образ у широкому гносеологічному розумінні. Коли філософ говорить про образ, має на увазі відображення у свідомості людини навколишнього світу. Образами у філософії є різні прояви психічного стану, відчуття, уявлення, поняття, висновки. Художній образ виступає окремою формою відображення дійсності, тому є справедливим вислів: «суб'єктивна картина об'єктивного світу». Але естетичний зміст поняття образ належить до філософського як специфічне до універсального.

Естетичні категорії — це духовні моделі естетичної практики, де закріплено досвід опанування людиною світу. Лао-Цзи казав: “Відкиньте прекрасне, і не буде потворного, облиште високе, і не буде низького”. Естетичні уявлення можуть існувати в нашому розумі як пари протилежних категорій, боротьба протилежних сил. **Прекрасне** — центральна категорія естетики, в якій знаходять оцінку явища дійсності, твори мистецтва, які дають людині відчуття безкорисної насолоди. Взагалі естетичні відчуття дають людині насолоду, що не пов'язана з отриманням будь-якої фізичної або соціальної користі: ми насолоджуємося творами мистецтва безкорисно. **Потворне** — антипод, протилежність прекрасного. Це категорія пов'язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії і відображає неможливість або відсутність досконалості.

3. Основні види естетичних відчуттів. Відчуття гармонії та краси. Гармонія означає певну якісну визначеність, єдність і оформленість цілого як сукупності складових частин. Принципом, на основі якого ця єдність можлива, є міра. З відомого античного міфу Гармонія (у перекладі з грецької «злагода, лад»), була дочкою бога війни Ареса та богині кохання і краси Афродіти. У міфі відбилось уявлення про гармонію як породження двох протилежних основ - краси і боротьби, любові і війни. Інший давньогрецький міф розповідає про походження всесвіту, де гармонія є протилежністю хаосу, який виступає однією з першооснов виникнення всесвіту. Хаос - щось позбавлене якості, визначеності, форми, це порожнеча, розпорошеність. Гармонія ж означає певну якісну визначеність, єдність і оформленість цілого як сукупності складових частин.

Краса - центральна категорія естетики, в якій знаходять оцінку явища дійсності, твори мистецтва, які дають людині відчуття насолоди, які втілюють у предметно-чуттєвій формі свободу і повноту творчих і пізнавальних сил і здібностей людини у всіх сферах суспільного життя: трудовій, соціально-

політичної, духовної та ін. Це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що вдосконалює життя. Краса - основна позитивна форма естетичного освоєння дійсності. В ній знаходить своє безпосереднє відображення естетичний ідеал.

Відчуття надмірного. Почуття надмірного породжується сприйняттям явищ, що перевищують звичайну міру явищ, в яких виражається сила природи і людського генія. Ми відчуваємо почуття надмірного, коли відображаємо в своїй свідомості грандіозні картини природи - найбільші гори з їх сніжними вершинами і глибокими прірвами, бурхливі потоки, водоспади, неозорі простори океану, безмежність засіяного зірками нічного неба, колосальні канали, греблі та інші найбільші досягнення людської техніки і т. д. Всі ці явища, здавалося б, повинні були лякати людину. Однак вони викликають естетичні почуття, пов'язані з свідомістю потужності природи, сили і величі людського інтелекту.

Споглядання величних картин природи і сприйняття геніальних творів мистецтва викликають у людини не тільки естетичне задоволення, але благотворно впливають на нього, розкривають найкращі сторони людського характеру, підвищують в людині життєві сили і бадьорість духу, зміцнюють його віру в правоту своєї справи, спонукають бути краще, досконаліше, віддавати всі свої сили служінню суспільним ідеалам.

Піднесене – категорія естетики, яка відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за своїми якісними характеристиками, завдяки чому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання. Якщо прекрасне несе в собі людську міру, то піднесене – це перевищення міри

Пафос, патетичне - від грецького *pathētikos*, сповнений почуття, *pathos* - страждання; споріднена категорія, що виражає великі та сильні людські почуття.

Низьке – категорія естетики, протилежна піднесеному, яка відтворює негативні явища дійсності, які викликають у людини презирство і зневагу.

Відчуття комічного. Комічне — категорія естетики, що характеризує той аспект естетичного освоєння світу, який супроводжується сміхом без співчуття, страху і пригнічення. У комічній ситуації людина інтуїтивно осягає невідповідність між неповноцінним, недосконалим змістом явища і його формою, яка претендує на повноцінність і значущість, між високою метою і негідними засобами її досягнення. Дослідники комічного (Аристотель, Т. Гоббс, Г.-В.-Ф. Гегель, М. Чернишевський, А. Бергсон) встановили низку об'єктивних передумов і суб'єктивних якостей людей, взаємодія яких необхідна для виникнення комічного ставлення.

По-перше, комічне стосується тільки гуманітарної сфери, суспільних явищ, а неживі предмети можуть лише опосередковано втягуватися в комічне ставлення людини до людей чи суспільних явищ. По-друге, суб'єкт комічного ставлення має відчувати свою перевагу над об'єктом висміювання і бути в

цілковитій безпеці (страх за життя, як правило, виключає почуття комізму). По-третє, несподівана невідповідність очікуваного і дійсного в контакті людини з суспільством, між прогнозованим і справжнім розв'язком комічної ситуації динамізує почуття і емоційну напругу, підтримує увагу учасників комічної ситуації (багато важать інтрига, перипетії). По-четверте, будь-яка недоцільність, недоречність, абсурдність, відхилення від норми породжує нову грань комізму. По-п'яте, все мертве, механічне, шаблонне, що видає себе за живе, природне, органічне, завжди викликає відчуття комічності. Для сприйняття комічності, виявлення всіх його джерел і форм людина має володіти розвинутим естетичним смаком, бодай окресленим ідеалом. Це й називають почуттям гумору. Фізіологічне збудження, так званий сміх без причини, не є адекватним сприйманням комічного. Певною мірою комічне здатна пережити кожна людина, але в концентрованій формі воно виявляється в мистецтві, і різні його грані лежать в основі таких жанрів, як гумореска, сатира, епіграма, пародія, памфлет, комедія, буфонада, фарс, бурлеск, травестія тощо. Градація емоційного реагування на різні прояви комічного, його відношення до суспільного ідеалу передається в поняттях «усмішка», «жарт», «іронія», «гумор», «чорний гумор», «гротеск», «сарказм», «карикатура», «інвектива», які можуть становити основу відповідних жанрових структур, стилістичних фігур чи тропів, тобто засобів художнього моделювання другої, естетичної реальності.

Відчуття трагічного. Трагічне – це категорія естетики, що відбиває діалектику свободи та необхідності, втілюючи найбільш гострі життєві протиріччя між необхідністю чи бажанням та неможливістю їх здійснення. Трагічне — естетична категорія, яка характеризує ту грань освоєння світу, що викликається сприйняттям глибоких страждань і навіть загибелі людей, котрі втілюють у собі суспільний естетичний ідеал. Трагічне тісно пов'язане з величним, оскільки виявляє гідність і велич людини, здатної до самопожертви.

Трагічне становить основу жанрових різновидів трагедії. Трагічні ситуації і колізії художньо досліджуються і в епічних творах. Трагічним пафосом пройнято чимало ліричних творів Євгена Маланюка, Євгена Плужника, поетів «розстріляного відродження», шістдесятників-дисидентів. Трагічне по-своєму виявлялося у вершинних творах класицизму, романтизму, реалізму, екзистенціалізму.

Мистецтво і гра. Гра — це особлива, обмежена у просторі і часі реальність зі своїми особливими правилами поведінки. Будь-яке мистецтво містить у собі елемент гри, умовності. Будь-яка теорія, у якій походження мистецтва, так само як і культури, зводиться до трудової чи ігрової діяльності, до магії, не безперечна. Природно, що створення будь-якої культурної цінності - це праця. Але хіба гра - не праця? Що може бути серйозніше для дитини, чим гра? Але і праця цілком дорослої людини, коли він сам по собі доставляє йому радість і задоволення, мало чим відрізняється від гри. Нарешті, хіба культура і

мистецтво не роблять магічного впливу, уселяючи нам думки і чи почуття будячи бажання, що без них у нас би просто не виникли? Одна стара думка говорить, що, якщо проаналізувати будь-яку людську діяльність до самих меж нашого пізнання. Говорячи про концепцію гри у філософії культури, ще давно було помічено, що первісні зображення поступово ставали менш реалістичними, більш умовними. Але для гри саме і характерне створення людиною в умовному просторі і часі порядку, що визначається самою ж людиною. Людина, яка грає, виражає себе в умовно незалежному, вільному стані, у стані незацікавленості стосовно всього, що не зв'язано з грою. Відсутність зовнішньої, сторонньої мети, коли метою стає сама діяльність, ріднить мистецтво і гру.

4. Основні види мистецтва. Література - це вид мистецтва, який естетично освоює світ у художньому слові.

Музика - це вид мистецтва, який відображає реальну дійсність в емоційних переживаннях і наповнених почуттям ідеях, що виражаються через звуки особливого роду, в основі яких - узагальнені інтонації людської мови.

Театр - це вид мистецтва, в якому образне відтворення дійсності відбувається у формі драматичної дії, сценічної гри, що здійснюється акторами перед глядачами.

Кіномистецтво - це вид художньої творчості, що увійшов в систему синтетичних видів мистецтва у ХХ ст. Особливість кіномистецтва у тому, що воно дає можливість безпосереднього відображення дійсності у її просторово-часовій єдності, зображає дійсність рухомою, динамічною.

Архітектура - мистецтво проектувати і будувати будинки та інші споруди (також їх комплекси), що створюють матеріально організоване середовище, необхідне людям для їхнього життя і діяльності, відповідно до призначення, технічних можливостей і естетичних переконань суспільства.

Живопис - це зображення на площині картин реального світу, які переформовуються у творчій уяві художника.

Скульптура - це вид мистецтва, в якому образи дійсності відтворюються в пластичних, об'ємно-просторових формах при використанні різних матеріалів.

Хореографія є водночас мистецтвом танцю, поєднаним із музикою.

Циркове мистецтво належить до так званого "веселого жанру" і включає в себе акробатику, еквілібристику, гімнастику, пантоміму, жонглювання, фокуси, клоунаду, музичну ексцентрику, кінну їзду, дресирування тварин та ін.

Фотомистецтво базується на точності та миттєвості відтворення хіміко-технічними і оптичними засобами образу, що вихоплює із потоку життя якісь явища або події, роблячи їх предметами нашої спеціальної уваги.

5. Стилi і жанри мистецтва. Жанр - історично сформований внутрішній поділ, що притаманний всім видам мистецтва; тип художнього твору в єдності специфічних властивостей його форми і змісту. Поняття жанр узагальнює риси, властиві певній групі творів якоїсь епохи, нації чи світового мистецтва взагалі.

Пошлемося на конкретний приклад: в живопису жанри розрізняються насамперед за предметом зображення: зображення природи породило пейзаж, сукупності речей - натюрморт, людини - портрет, подій життя - сюжетно-тематична картина. Водночас жанр може мати свій внутрішній поділ або жанрові різновиди (їх інколи теж називають жанрами). Так, пейзаж може бути сільський, міський, індустріальний, натюрморт - квітковий, з побутовими речами; портрет – парадний, інтимний, груповий. Жанрові різновиди сюжетно-тематичної картини – історична, батальна, побутова, анімалістична, інтер'єр. Не рідкісними є явища, коли в одному творі поєднуються кілька жанрів (так, картина може поєднувати риси і пейзажу, і портрета, і натюрморту).

Власне поняття художнього стилю починають вживати для характеристики середньовічного мистецтва перш за все у відношенні до архітектурних споруд. Першим стилем вважають романський (від слова "Романус" – римський; мається на увазі Римська імперія) стиль храмів, храмових комплексів, палаців та фортець: цей стиль характеризується домінуванням масивних форм, що тяжіли над простором. В епоху Відродження виник новий стиль – ренесанс. Архітектурні форми тяжіють до прямокутників або сфери. Класицизм – стилю в архітектурі, живописі, літературі, декоративному мистецтві, що вирізнявся ясними і чіткими формами, правильними геометричними сполученнями елементів, наслідуванням взірцям античного та ренесансного мистецтва. Дещо пізніше виникає бароко – стиль, що активно запроваджує принципи овальних форм, спіралеподібних композиційних рішень, а головне – невпинний динамізм. Наприкінці XVIII ст. виникає романтизм як стиль літератури, живопису, музики. У XIX ст. художні стилі розвиваються ще більш стрімко; при тому тут виникають і перші художні стилі некласичного мистецтва. В різні часи тут виникали та певною мірою співіснували символізм, стиль ампір (запроваджений в імператорській Франції; від фр. – імперія), вікторіанський стиль (переважно в Англії). Напевно, найбільш впливовим все ж тут тривалий час був реалізм, який закликав найбільше цінувати правду життя і подавати її такою, якою вона є, уникаючи штучного декоративізму та надмірного милування "народною справжністю" життя. В другий половині XIX ст. у живописі формується перший стиль некласичного мистецтва – імпресіонізм.

Лекція 2. Первісне мистецтво. Мистецтво Стародавнього Сходу

План:

1. Первісне мистецтво.
2. Мистецтво доби варварства. Героїчний епос.
3. Мистецтво Стародавнього Єгипту.
4. Мистецтво Близького Сходу і Стародавнього Ірану.

Опорні поняття: печерний живопис, Кам'яна Могила, героїчний епос, трікстер, орнамент, мегаліти, кургани, барельєф, колонна, зіккурат.

Первісне мистецтво — мистецтво, що склалося в умовах первіснообщинного суспільства в процесі трудової діяльності людини. Виникло близько 30 тис. років тому, за доби пізнього палеоліту. Первісне мистецтво представлене, насамперед, розписами, рельєфними зображеннями на стінах печер і відкритих скелях. Зображували на них переважно тварин, на яких полювали. Часто малюнки гравірувалися на кістці мамонта або камені. Згодом виникла кругла скульптура — жіночі статуетки (т. з. палеолітичні венери), фігурки тварин тощо. Розквітло також декоративно-ужиткове мистецтво, широко відоме з розписів керамічного посуду. В Україні первісне мистецтво представлене визначними пам'ятками різних етапів його розвитку: пізній палеоліт — знахідками з Мізинської стоянки; неоліт та енеоліт розписами з Кам'яної могили, мистецтво землеробсько-скотарських племен 3-2 тис. до н. е. — мальованою керамікою та дрібною пластиком трипільської культури, мистецтво доби міді та бронзи — пам'ятками з курганів різних культур.

Мистецтво варварів представлене, в основному, зброєю, ювелірними виробами і різним господарсько-побутової начинням, знайденим в древніх похованнях і скарбах. Варварські майстри віддавали перевагу яскравим фарбам і дорогих матеріалів - срібл, золоту, коштовним камінням. Саме в добу варварства з'явилася кераміка, отже розписи посуду та керамічні фігури стали найпоширенішим витвором образотворчого мистецтва. В усній творчості в добу варварства з'явився **епос** – розповіді про подвиги героїв, що вдало воювали з ворожими племенами, викрадали в них жінок або самі відшукували викрадених коханих.

Героїчний епос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, в яких у легендаризованій формі відображено волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла, гноблення. В такому епосі прославляється розум, сила, мужність воїнів, богатирів, народних героїв. Витоки героїчного епосу лежать в усній народній творчості. "Героїчний епос" (з грец. "епос" - слово або оповідання) - це ідеалізація історичного минулого народу шляхом створення монументальних образів богатирів, захисників, втілення в поетичній формі кращого народного характеру. Епос поділяється на найдавніший (архаїчний) епос — часто у формі міфу, казки, легенди; давній (класичний) епос — як от давньоіндійська «Рамаяна» або «Іліада» та «Одіссея» Гомера; середньовічний

героїчний епос — «Пісня про нібелунгів», «Пісня про Роланда», давньоруські билини.

Культурний герой — тип міфічного героя, великий творець чи дослідник, часто божественного походження чи обожнений згодом. Він приносить людям нові знання та вміння, впорядковує їхнє життя. Персонажі епосів часто є культурними героями. Але при тому культурний герой часто водночас є і трікстером. **Трікстер** — це герой-блазень, герой-плут, часто з якоюсь фізичною або моральною вадою (дуже малий, товстий, лисий тощо, ненажерливий, розпусний, брехун або просто шут). Трікстер в міфології, фольклорі та релігії — божество, дух, людина або антропоморфна тварина, яка вчиняє протиправні дії або, у всякому разі, не підкоряється загальним правилам поведінки. Як правило, трікстер вчиняє дії не за «злим наміром», а ставить завданням суть ігрового процесу ситуації і життя. Тобто він є морально амбівалентним, часом справді героїчним, часом комічним, а часом шкідливим, провокаційним або навіть злочинним. Наприклад, Прометей, що за грецьким міфом подарував людям вогонь, обманом викрав його у богів. Серед героїв епосу різних народів трікстери зустрічаються досить часто. Пара «справжній герой — трікстер» постійно зустрічається в мистецтві аж до сучасних бойовиків та фентезі.

Мистецтво стародавнього Сходу. Відмінність давньосхідних суспільств від античних полягає значною мірою в тому, що вони були більш застиглими, консервативними у своєму розвитку, довше і ретельніше зберігали пережитки первіснообщинного ладу та відповідну йому ідеологію, яка виявлялася передусім у релігії. Вся культура давньосхідних суспільств була тісно пов'язана з релігією, і мистецтво обслуговувало саме її потреби. Архітектура, скульптура і живопис підпорядковувались освяченим нею канонам. Та оскільки релігія за своєю сутністю консервативна, то мистецтво багатьох країн упродовж століть залишалося майже незмінним. Давньосхідне мистецтво поєднує в собі низку спільних ознак. Це, насамперед, прагнення до реалізму при збереженні умовності, площинності зображень, обмеженості кольорової гами (лише локальні тони, невміння передавати світлотінь і перспективу), це також вірність нерозривному зв'язку з культом.

Дві найдавніші великі цивілізації Близького Сходу, що виникли в долинах великих рік Нілу, Тигру і Євфрату, зі своєю навдивовижу розвиненою культурою та мистецтвом не могли не впливати на країни, що їх оточували. Адже саме тут з'явилися перші монументальні споруди — піраміди і зіккурати, храми і палаци, колони та обеліски, портретні статуї й розписи. Про ці дивовитвори слава йшла на Закавказзя та Іран, до Малої Азії й Сирії, Аравії та Африки. У кожній країні були майстри й цінителі мистецтва. Поєднуючи творчі досягнення сусідів зі своїми культурними надбаннями, вони створили новий, синкретичний стиль.

У долині Нілу виникла цивілізація Стародавнього Єгипту. Вона найбільш знаменита своєю монументальною архітектурою. Особливо відомі величезні

піраміди – кургани з ретельно оброблених кам'яних брил або з цегли. До нас дійшло декілька десятків пірамід, проте найбільш відомі лише три так звані великі піраміди поблизу Каїра. З них піраміди Хеопса (Хуфу) і Хефрена (Хафра) дуже довго були найбільшими і найвищими людськими спорудами у світі. Проте з функціональної точки зору це лише дуже великі могили єгипетських царів – фараонів. Набагато важливішим є інший доробок єгипетських архітекторів – храми, що спиралися на кам'яні колони. Такі єгипетські храми стали зразком для сусідніх народів, зокрема, для греків. Ще більш важливими були традиції давньоєгипетської скульптури. Саме єгиптяни першими навчилися точно передавати риси людського тіла і обличчя. Прекрасними є також їхні рельєфи на камені. Греки обґрунтовано вважали єгиптян своїми вчителями. Проте живописні зображення єгиптян були умовними: вони часто зображували людей нібито з двох точок зору водночас: ноги у профіль, груди анфас, обличчя у профіль, а очі – анфас.

Месопотамія – долина річок Тигру і Євфрату, це сучасний Ірак. Вже з середини 3 тис. до н. е. правителі Месопотамії почали будувати собі палаци з багатьма внутрішніми дворами та зовнішньою стіною. У 2-му тисячолітті до н. е. головним містом Месопотамії і найбільшим містом тодішнього світу став Вавилон. Він залишався найбільшим містом світу до завоювань Олександра Македонського у 4-му ст. до н. е. Вавилон був побудований за планом, з прямокутними кварталами і широкими центральними проспектами. У Месопотамії теж будували величезні ступінчасті піраміди – зіккурати. Проте тут вони були храмами богів. Найбільш знаменитим був зіккурат бога Мардука у Вавилоні – Вавилонська вежа. Також славилися Висячі Сади легендарної цариці Семіраміди – зіккурат, на якому посадили дерева, до яких вода подавалася насосами. Північні сусіди вавилонян – асирійці – прославилися виразними кам'яними рельєфами зі сценами війни та полювання на левів.

Традиції Месопотамії охоче запозичували на схід від неї, у Ірані. Проте в Ірані збереглися і певні власні традиції, схожі з традиціями споріднених з іранцями **скіфів**. Скіфи жили в Сибіру, Казахстані та сучасній Україні. Для них був характерним «звіриний стиль» - зображення різних хижаків, що деруть копитних тварин (перш за все оленів). Згодом у Скіфському царстві на теренах сучасної України ювелірне мистецтво скіфів під явним впливом грецьких майстрів досягло найвищого в світі розвитку.

Лекція 3. Античне мистецтво

План:

1. Крито-мікенське мистецтво.
2. Мистецтво доби архаїки.
3. Грецьке мистецтво класичної доби.
4. Давньогрецький театр.
5. Елліністичне мистецтво.
6. Давньоримське мистецтво.
7. Античне мистецтво на території України.

Опорні поняття: гомерівський епос, «темні віки», архаїка, класика, колонний ордер, театр, лінійна перспектива, фреска, вазопис, еллінізм.

Крито-мікенське мистецтво. У художній культурі давнини крито-мікенському мистецтву належить одне з найпочесніших місць. Два його найвидатніших центри - острів Крит і місто Мікени в Південній Греції (півострів Пелопоннес) - дали назву цьому мистецтву, але воно включило в собі творіння великого регіону, від Балканської Греції та островів Егейського моря до узбережжя Малої Азії. Творцями Критської (або, як її інакше називають, мінойської) цивілізації були народи невстановленого поки походження. Їх культура зародилася приблизно на початку 2 тисячоліття до нашої ери. Основними її центрами були сам острів Крит і острови Егейського моря. Історики називають цю цивілізацію мінойської, на ім'я міфічного критського царя Міноса, а її творців - мінойцями.

Ахейці (або, як їх стали іменувати за назвою столиці - Мікени, мікенці) прийшли до Греції з Північної Європи. Народ цей був індоєвропейського походження. Мікенці були прямими предками майбутніх еллінів (греків). Близько середини 2 тисячоліття до нашої ери їх влада поширилася на весь Егейський світ, вони проникли на численні острови, захопили і Кнос - столицю держави Міноса. Мікенці жили пліч-о-пліч з мінойцями до 12 століття до нашої ери. Мікенські правителі широко користувалися послугами обдарованих минойських майстрів, так що, в кінцевому рахунку мікенське і минойське мистецтва утворили якийсь складний сплав.

Крито-мікенський світ протягом декількох сторіч грав роль зразкової художньої майстерні для величезного регіону. Тоді були створені прекрасні пам'ятники архітектури: грандіозні, прикрашені настінним живописом, рельєфами і різного роду символами палаци зі священними садами; витончені мальовані вази; майстерно виконані атрибути складного релігійного культу. Своєрідність крито-мікенського мистецтва - в особливому розумінні життя природи та місця в ній людини, а також у свободі звернення зі старовинними традиціями і настановами релігійних ритуалів. Критяни часто зображували замість богів квітучі луки і дикі скелі, порослі квітами і кущами. Найвідоміша композиція: "Збирач крокусів" - умовна назва зображення фігури "хлопчика"

блакитнуватих тонів на тлі вогненно-червоної галявини з фантастичними квітами. На фресці, що зображає «Таврокатапсію» - ритуальний бій з биком - з биком воюють не тільки чоловіки, а й жінки. Вона показує, наскільки динамічним і живим було мінойське мистецтво. Йому чужі застигли пози і погляди, як на творах майстрів давнього Сходу. Для критського мистецтва важливий момент, вірно схоплене рух, трепет сьогодення. Ось юнак робить сальто над спиною бика, от бугай вже пронизав рогом одну зі своїх супротивників. Для критської пластики типові просторові композиції, наприклад, фігурка "акробата" на рогах бика або жінки на качелях (мотив майже неможливий у скульптурі). Мальовнича тенденція в критському мистецтві була настільки сильна, що вона приводила до дивовижних (ні архітектурних, ні скульптурних і ні мальовничих) форм: виробів із глазурованої кераміки, що зображали рослини, коралові рифи і раковини, морських раків і летучих рибок.

Досягнення егейських майстрів у 1 тисячолітті до н. е. стали спадщиною еллінів. Можна з упевненістю сказати, що без цього не було б створено класичних пам'яток давньогрецького мистецтва, які прославилися на весь світ.

Мистецтво доби архаїки. Найдавніший початковий період розвитку власне грецького мистецтва носить назву гомерівського (12 - 8 ст. до н.е.). Цей час відбився в епічних поемах - «Іліаді» і «Одіссеї», автором яких стародавні греки вважали легендарного поета Гомера. Саме в добу Гомерівської Греції формуються основи давньогрецької міфології та епосу. Греки були язичниками. Вони поклонялися багатьом богам, на чолі яких стояв Зевс, і наділяли їх рисами, властивими людській натурі. В міфах греки висловили своє уявлення про устрій світу, у міфи вони вклали своє поетичне образне сприйняття світу. Зароджена в гомерівський період монументальна архітектура храмів, являє собою переробку типу мікенського мегарона. Проте в цілому витончений динамічний образ мистецтва Егейського світу був чужим свідомості давніх греків.

Серед прикладних мистецтв найбільшого розвитку набула кераміка. Найбільш яскраве уявлення про найбільш ранні твори декоративного мистецтва Греції дають вази, прикрашені геометричним орнаментом. Зазвичай розташований поясами, орнамент наносився темно-коричневим лаком по жовтому тлу глиняної посудини, покриваючи його верхню частину, а іноді заповнюючи всю поверхню. Судини були різноманітними за формою та призначенням: амфори — для зберігання вина і масла, кратери — для змішування вина з водою, піксиди з кришками у вигляді фігурок тварин або птахів — для пахощів, глечики з фігурним віночком — ойнохої — для розливання вина під час сімпосіїв (бенкетів), тощо. Після геометричного стилю виник орієнтальний, що наслідував стиль розписів посуду з Близького Сходу. А потім з'явилися справжні шедеври **вазопису**: чорнофігурні судини. Нарешті, близько 530 р. до н. е. у Афінах з'явився **червонофігурний стиль**, коли самі фігури залишали не пофарбованими, а фон зафарбовували чорним лаком.

Архаїка була добою складання монументальних образотворчих та архітектурних форм, тоді склався типовий вид давньогрецького храму з

колонами (мегарон). В цей період виникли доричний та іонічний архітектурні ордери (типи колон), були вироблені нові архітектурні принципи, прийоми та форми. В епоху архаїки формуються основні типи монументальної скульптури — статуї оголених юнаків-атлетів — куриси та їх аналоги, що зображували одягнуті дівочі фігури, — кори. Скульптури виготовлялись із вапняка та мармура, теракоти, бронзи, дерева і рідкісних металів. Скульптури як окремі елементи, так і у вигляді рельєфів використовувалися для прикраси храмів та в якості надгробних пам'ятників. Сюжетами скульптури були міфологічні сцени, а також повсякденне життя.

Грецьке мистецтво класичної доби. Найвищий розквіт мистецтва грецького поліса ставиться до V - почасті IV ст. до н.е. Це і є період класичного розквіту давньогрецької культури.

В період класики отримала розвиток регулярна система планування міст, вищої гармонійності і тектонічної врівноваженості досягла ордерна система архітектури. Особливе місце в архітектурі доби класики посідає комплекс споруд Афінського акрополя. Розвиток архітектури в Греції завжди супроводжувався розвитком скульптури. Ще архаїка виявила її особливе місце і роль у грецькому мистецтві. Адже скульптурність найточніше відповідала одній із специфічних рис давньогрецького світосприймання. В замкненому, цілісному й самовпорядкованому космосі античних греків дуже великого значення набуває все наочне та осяжне (статуарне) на противагу надмірному й безмежному. Закони й гармонія макрокосмосу, що втілені в гармонії мікрокосму людської істоти, — це і є грецька антична скульптура.

Вклоняючись красі та мудрості тілесної будови людини, античні греки в скульптурі віддавали шану довершеності всього суцього. Людську подобу вони піднесли до прекрасної норми статуарної досконалості й викінченості. Пластика тіла в античній скульптурі стала мовою душі. Класична скульптура звільнилася від архаїчної умовності в зображенні людини. Серед її досягнень — уміння зобразити тіло в русі. Це відкрило для митців високої класики великі можливості передавати не лише рухи тіла, а й рухи душі.

Творцем психологічного живопису був Поліглот, який умів реалістично передати душевні порухи, майстерно зображаючи міміку обличчя. За свідченням сучасників, він був надзвичайно вправним художником — відзначають, наприклад, прозорість жіночого вбрання на його картинах. Взагалі давньогрецькі художники класичної доби вже навчилися передавати об'єм фігури: відкрили світлотінь та лінійну перспективу. Вони малювали картини на холстах, як і сучасні художники. Проте жодна з таких картин не збереглася, лише декілька фресок, зокрема і на Півдні України.

Давньогрецький театр. Історія Давньогрецького театру охоплює майже тисячоліття (VI ст. до н.е. — V-VI ст. н.е.). Він виник із сільських святкувань на честь бога Діоніса — Діонісій. На цих святах виконувалися дифірамби і фалічні пісні (це пісні, які заспівували під час сільських свят землероби на честь улюбленого бога Діоніса, коли вже починалася нестримно весела й буйна карнавальна частина урочистостей; виконувала їх процесія селян, які вже

добряче почастилися Діонісовими дарами, що містили елементи діалогу та театральної дії. Подальший розвиток дифірамба пов'язується з ім'ям поета Феспіса (друга половина 6 століття до н. е.), якому приписується введення першого актора. З хору, що становив аж до епохи еллінізму необхідну приналежність драми, у другій половині 6 століття виділився особливий виконавець — актор, яким спочатку був сам драматург. Наступний крок вчинив Есхіл (525 до н. е.— 456 до н. е.), що ввів другого актора, а потім Еврипід (близько 480 до н. е. - 406 до н. е.), що ввів третього актора.

Театральна культура Стародавньої Греції справила величезний вплив на розвиток світового театального мистецтва. Широко використовували грецьку театральну спадщину римляни (особливо на ранніх етапах розвитку), діячі епохи Відродження і Просвітництва. Демократичні традиції театального мистецтва античної Греції зберегли значення і для наступних епох. Постановка значних суспільно-політичних, філософських і етичних питань, насиченість драматургічних творів ідеями патріотизму, увага до людини, глибина героїчних характерів, що пробуджує свідомість глядачів, складають унікальність давньогрецького театру. У багатьох містах Греції існувала пряма демократія: вони вирішували питання не через депутатів, а безпосередньо на народному зібранні, яке відбивалося саме в театрі. Внаслідок двоякого призначення давньогрецького театру він за виглядом і конструкцією багато в чому був не схожий із подібними спорудами нашого часу. Первісне призначення театру пояснює надзвичайно велику кількість їх як у самій Греції, так і в її колоніях. Більшість грецьких міст мали великі театри, хоча про драматичні вистави у них не згадується. Власне у Греції перший кам'яний театр був побудований в Афінах — Театр Діоніса, він став зразком для усіх наступних театрів як стосовно побудови взагалі, так і розташування окремих частин.

Елліністичне мистецтво. У IV ст. до н.е. роздробленість Греції починає гальмувати подальше зміцнення й розвиток рабовласницького суспільства. Культура рабовласницького суспільства цього періоду з останньої третини IV ст. до н. е. істотно відрізняється від класики. Дух ясної гармонії, дух громадськості й своєрідної народності, характерної для мистецтва класики, був втрачений. Однак не можна сказати, що ця епоха була тільки часом занепаду античного мистецтва. Складне бурхливе життя грандіозних столиць елліністичних монархій з їхньою вигадливою сумішшю надзвичайного багатства й убогості, своєрідним переплетенням традицій класичної — грецької — і місцевої – східної культур не могло не відбитися й на мистецтві. Більш складні форми архітектури, більша розмаїтість жанрів у скульптурі й живописі, інтерес до психології людини визначили ряд досягнень і в цей період розвитку давньогрецького мистецтва.

Власне елліністичним мистецтвом називається мистецтво материкової Греції та прилеглих до неї островів Егейського архіпелагу, Малої Азії (головним чином Пергамського царства), Родосу, Сирії (західної частини держави Селевкідів) і Єгипту, тобто тих областей і держав елліністичного світу,

в мистецтві яких грецькі традиції, перероблені у відповідності з новими суспільними ідеями, отримали переважне значення.

В елліністичному мистецтві поєднуються раціоналізм і експресивність, скептицизм і емоційність, елегантність і глибокий драматизм, архаїзація і новаторство. Елліністичне мистецтво відрізняється прагненням до освоєння величезних відкритих просторів, до ефекту грандіозності, величчю і сміливістю інженерно-будівельної думки, логікою конструкцій, імпазантністю форм, точністю і майстерністю виконання.

Особливість елліністичних міст - величні архітектурні ансамблі, для яких характерні узгодженість будівель один з одним і з навколишнім ландшафтом, регулярність планування, підкреслення горизонталей і вертикалей фасадних площин, симетричність і фронтальність композицій споруд як елементів ансамблю, розрахованих на сприйняття з фасаду.

В образотворчому мистецтві співіснування суперечливих тенденцій проявилось як у відмінностях художніх шкіл, так і в розробці рис, що намітилися в грецькій скульптурі IV ст. до н. е. З'явилися зображення жіночого тіла (переважно у вигляді богині кохання Афродіти), психологічно виразні портрети, зображення надзвичайних страждань міфологічних героїв (найбільш знаменита композиція "Лаокоон" майстрів з острова Родос), дешеві теракотові статуетки (іноді гумористичні) для широкого загалу..

В елліністичному живописі (фрески, мозаїки), як і в скульптурі, поряд з класичними концепціями розвивалася більш вільна експресивна манера зображення; еволюціонували і співіснували такі риси, як розповідність, декоративність. Переважають міфічні сюжети, теми несподіваних драматичних зустрічей або трагічних ситуацій. Загальні для елліністичного мистецтва тенденції простежуються в вазопису, торевтиці, художніх судинах із скла.

В літературі елліністичного періоду набуває розвитку **роман** — з авантюрним пригодницьким сюжетом, часто з подорожами до екзотичних країн, з розлученням коханих та їхніми пошуками один одного, з елементами фантастики тощо. В поезії виникають такі специфічні жанри, як наукові поеми та **ідилія** (синоніми: пастораль, буколіка) — твори, що оспівують просте, близьке до природи життя, особливо пастушаче.

Мистецтво стародавнього Риму у 2 ст. до н. е. - 4 ст. н. е. в цілому продовжило традиції елліністичного мистецтва, розповсюджуючи ці традиції на всю величезну територію Римської імперії. У цей час грецька мова залишалася другою офіційною мовою імперії після латинської (і головною мовою науки та філософії), її знання було обов'язковим для кожної освіченої людини. Тому мистецтво Давньої Греції і Давнього Рима разом називають **античним**. На принципово новий технічний рівень римляни підняли лише архітектуру. Там вони почали широко використовувати склепіння, будуючи величезні купольні споруди (наприклад, Пантеон у Римі), а також широко застосовували бетон. Відомі грандіозні громадські споруди цього часу: водогони з акведуками, терми (лазні), амфітеатри для видовищ, базиліки — будинки для суду і торгових операцій, театри тощо. Характерні пам'ятки військовим перемогам у вигляді

тріумфальних арок і колон. Відомі кінні статуї: до нас дійшла статуя імператора Марка Аврелія.

Стиль давньоримського живопису відбиває грецький вплив, його зразками, що збереглися, є переважно фрески, які використовувалися для прикрашання стін та стелі замських вілл, хоча у римській літературі є згадки про малюнки на холсті та інших матеріалах. Декілька зразків римського живопису було знайдено в Помпеях, і на основі цих зразків історики поділяють розвиток давньоримського живопису на 4 періоди. Первісний стиль практикувався з початку II ст. до н. е. до початку чи середини I ст. до н. е. Переважно то були імітації мармуру чи кам'яної кладки, хоча іноді зустрічалися зображення міфологічних персонажів. Другий стиль живопису почав розвиватися з початку I ст. до н. е., коли художники намагалися відобразити реалістичні тривимірні архітектурні деталі та ландшафти. Третій стиль розвинувся за правління Октавіана Августа і відмовився від реалізму попереднього стилю на користь звичайного орнаменту. Невеликі архітектурні види, пейзажі чи абстрактні візерунки розміщувалися по центру, з монохромним заднім планом. Четвертий стиль, який виник у I ст., зображував сцени з міфології, хоча малюнки архітектурних деталей чи абстрактні візерунки ще залишалися. У Єгипті римського часу збереглися надзвичайно досконалі та виразні поховальні портрети на дереві — так звані фаюмські портрети.

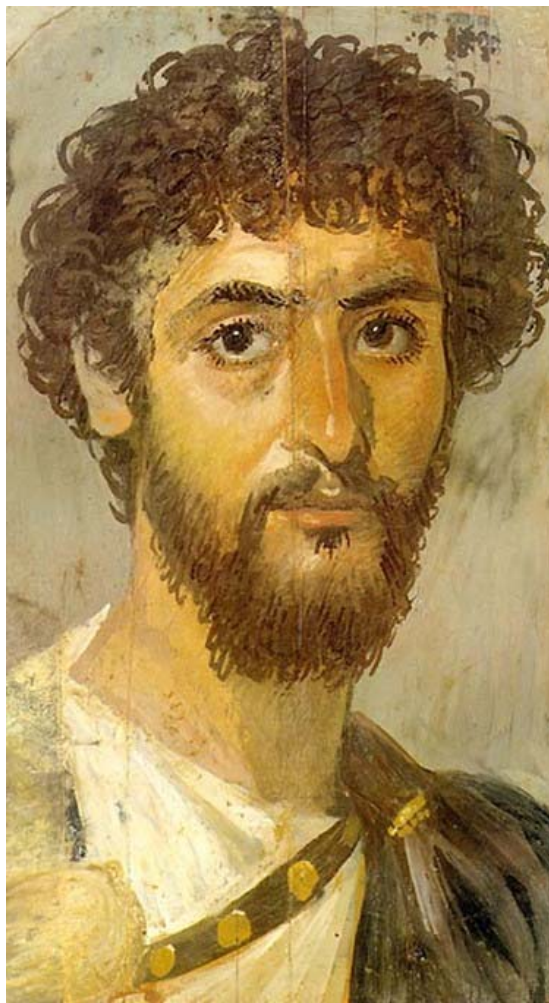
Портретна скульптура у Давньому Римі використовувала як класичні, так і енергійні пропорції, з часом перетворилася на суміш реалізму та ідеалізму. За правління династій Антонінів та Северів, у скульптурах почали переважати пишніші волосся та бороди, що створювалося глибшим різьбленням і висвердлюванням. Вдалими були також рельєфні скульптури, які зображували перемоги римлян. З 4 ст. н. е. якість скульптур падає, наростає умовність, особливо у зображеннях імператорів, яким часто надають надлюдських “божественних” рис.

Латинська література із самого початку знаходилася під впливом грецької. Деякі з найдавніших існуючих творів являють собою історичні епоси, що розповідають про ранню римську воєнну історію. Із розвитком Республіки, автори почали створювати поезію, комедії, трагедії та історичні твори.

Римська музика значною мірою базувалася на грецькій і грала важливу роль у багатьох аспектах життя давніх римлян. Музика гралася у амфітеатрах між боями та в театрах. Більшість релігійних ритуалів супроводжувалася музичними виставами, із використанням подвоєних труб під час жертвоприношень, цимбалів та тамбуринів — в оргіях, і майже завжди — тріскачки та гімни. Деякі музичні історики вважають, що музика використовувалася майже в усіх публічних церемоніях. Виникнення театрального мистецтва в Римі пов'язане з святами збору урожаю. Самобутнім римським театральним жанром були сатура — побутові комічні сценки, що включали діалоги, спів, музику і танці (своєрідний прообраз сучасної оперети). Акторами у римських театрах були вільновідпущеники чи раби; вони займали, як правило, низьке суспільне положення. У Римі уперше виникають професійні

акторські трупи та камерні (для невеликого числа глядачів) театральні вистави. Деякі римські п'єси загалом призначалися не для гри, а для декламації, на кшталт сучасних радіопостанов.

Античне мистецтво на території України. Упродовж тисячоліття на південних землях нинішньої України розвивались антична культура і мистецтво, починаючи від VII-VI ст. до н.е. — по IV ст. н.е. Тут були засновані греками-колоністами міста і селища вздовж морського узбережжя та в устях річок — Тіра, Ольвія, Пантікапей (на місці нинішньої Керчі), Херсонес (V ст., поблизу сучасного Севастополя) та інші, менші поселення. Так постали центри грецької, а згодом римської цивілізації. В їх архітектуру, що мала античний характер з деякими місцевими відхиленнями, міцно ввійшла ордерна система. У містах вулиці перетиналися під прямим кутом. Впорядковувалися бруковані вулиці та площі, водопровідні канали, канали для дощових вод. Працювало чимало майстерень керамістів, мозаїстів, ювелірів, різьбярів по дереву. Були свої скульптори і живописці, майстерність яких виявлялася у стелах, торевтиці, різьбі саркофагів та живописних розписах. Особливе значення для відтворення історії навіть всього грецького живопису мають фрески класичної доби у Пантікапеї (сучасна Керч) — фреска Деметри та Херсонесі (сучасний Севастополь) — фрески на надгробних стелах, в тому числі переможців на Олімпійських іграх.

Лекція 4. Середньовічне мистецтво Європи. Давньоруське і давньоукраїнське мистецтво

План:

1. Православне мистецтво Візантії і Русі.
3. Романський стиль.
4. Готичний стиль.

Опорні поняття: ікона, мозаїка, півциркульні і стрілчасті склепіння, каркасні конструкції, контрфорси, вітражі, аркбутани.

Православне мистецтво Візантії та Русі. Культуру Візантії цілком визначало становлення і розвиток православ'я, починаючи з його офіційного визнання ще в Римській імперії й до створення канонічної служби Божої, зокрема літургійного циклу, яка вже до середини XV ст. остаточно сформувалася. Еволюція християнського світогляду – від заперечення світу (у соціальному і космічному значенні) першими християнами до освячення і повного злиття з ним – стала позитивним фактором формування візантійської культури. Русійною силою такої еволюції були ідея кафолічності (соборності) та усвідомлення Церквою себе як єдиного порятунку для світу. В період античності язичництво ототожнювалося з державою і світом (імператор був верховним жерцем). Християнство за часів гоніння заперечувало і поганську теологію, і державу, і світ. Але поступово у свідомості візантійця відбулося повне злиття християнської церкви і держави.

Після Хрещення Русі у 988 році грецьке духовенство, що прибуло, не тільки служить в нових храмах, але й готує руські кадри для церкви, внаслідок чого поширюється знання і письменність. Організуються школи, в які Володимир збирає дітей вищих верств, молодих людей посилають вчитися за рубезі рідної країни. Вводиться літописання. Як і усі розвинуті держави, Київська Русь починає чекати золоту монету. Київська Русь поступово стає державою нової високої культури. Не слід, однак, думати, що в язичницькі часи вона не мала по-своєму досконалої культури. Від язичницьких часів збереглися не тільки кам'яні ідоли (як от Збручський ідол) та ювелірні вироби у кладах. Ця народна язичницька культура буде ще довго жити у народі і надасть древньоруській культурі своєрідність та неповторні риси у народних звичаях і казках, традиціях матеріальної культури. Саме сплав досягнень тодішньої світової культури (від творів Аристотеля до засобів кладки кам'яної арки) та успіхів язичницької культури і породив самобутній характер руської культури. Самобутність виявляється в приматі естетичного моменту над філософським. Згадаємо, що Русь до XVI ст. не знала шкільної філософії. Але це не означає, що на Русі не було свого філософськи осмисленого буття, тільки філософствування здійснювалось в специфічних формах – в формах іконопису. Не в трактатах, а в іконах, не в силогізмах і дефініціях, а в зримих проявах краси – достатньо строгої, твердої та не замутною.

Ікони – це живописні зображення Ісуса Христа, Богоматері та святих, які мають священний характер і служать предметами релігійного вшанування в розумінні образів символів потойбічного світу, котрі зводять думку та почуття тих, хто молиться, до зображеного, а через нього — до Бога. У православній церкві вони – необхідна приналежність не тільки храму, але й дому віруючого. Походження ікон ще з початку християнства. За переказом, записаним церковним істориком Євсевієм, сам Ісус Христос дав Свій образ, відбитий на хустині (платі), якою Він витер Своє обличчя, едеському царю Авгарю. Які ж існують різновиди ікон? Ми знаємо про найвідоміші: Оранту, Одигітрію, Єлеусу, – але є й інші. Зокрема, «Неопалима купина». Такі назви ікон пишуться в лапках. «Неопалима купина» – чудотворна ікона Божої Матері. «Софія Премудрість Божа» – ікона, яка зустрічається тільки в православних країнах і невідома неправославному Заходу. Вона є в багатьох православних церквах. Існують два різновиди – новгородський та київський, які розрізняються подробицями. Київська ікона зображає Св. Діву з піднятими догори руками та з Немовлям Ісусом в її лоні.

Романський стиль — художній стиль, що панував у Європі (переважно Західній) в X—XIII ст., один із найважливіших етапів розвитку середньовічного європейського мистецтва. Найповніше виявив себе в архітектурі. В орнаменті перепліталися традиції античності Візантії, Ірану й Далекого Сходу. Романський стиль вирізнявся масивністю споруд. Найбільша увага приділялася спорудженню храмів, монастирів, замків, що розміщували на підвищених місцевостях. Основним будівельним матеріалом був камінь. У межах романського стилю розвивалися й монументальні живопис і скульптура. За художніми ознаками мистецтво цього періоду схематичне, умовне. Для романської композиції характерні простір, позбавлений глибини, різномасштабні фігури. Романські храми, переважно монастирські, будували з великого каменю, у простих формах, із перевагою вертикальних або горизонтальних ліній, із дуже вузькими отворами дверей і вікон, із півциркульними арками. Архітектори створювали склепіння у вигляді хрестів. Скульптури на площинах стін або поверхні капітелей мали рельєфну форму. В оформленні церков були популярними сюжети Страшного суду й Апокаліпсиса, біблійні сцени, скульптури. Перевага духовного над тілесним виражалася в контрасті духовної експресії й зовнішньої потворності. Фігурні композиції мали різні масштаби; їхні розміри залежали від ієрархічної значущості того, хто зображений: найбільша фігура Христа, трохи менші — ангелів і апостолів, найменші — простих смертних. У XII ст. уперше для декорування фасадів церков використовують скульптурні зображення. Для романської монументальної пластики характерні гігантські рельєфні композиції над порталами храмів. У храмах Бургундії зроблено перші зміни конструкції склепінних перекриттів у типі базилікального храму. Французькі архітектори розробляли конструкції, що збільшують обсяг внутрішніх приміщень, але при

цьому забезпечують надійність склепінь. Романський стиль вплинув на архітектуру домонгольської Русі, зокрема, на храми Чернігова та Володимира.

Готичний стиль — це художній стиль, що виявився завершальним етапом у розвитку середніх століть культури країн Західної Європи (між серединою XII і XVI століттям). Термін «Готика» введений в епоху Відродження як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, що вважалося «варварським». З початку XIX ст., коли для мистецтва X — XII ст. був прийнятий термін романський стиль, були обмежені хронологічні рамки готики, у ній виділили ранню, зрілу (високу) і пізню фази. Готика розвивалася в країнах, де панувала католицька церква, і під її егідою феодально-церковні основи зберігалися в ідеології і культурі епохи готики.

Основна технічна інновація періоду готики — це розповсюдження стрілчастих арок і склепінь, а також пов'язаних з ними каркасних кам'яних конструкцій. Це дозволило різко зменшити вагу конструкцій (наприклад, створити замість суцільних стін храму величезні вікна з кольоровими вітражами) і підняти висоту споруди до 100 метрів і вище. Та на відміну від півциркульних арок і склепінь стрілчасті передавали навантаження не вертикально униз, а ще й убік. Для нейтралізації цього навантаження його передавали через нахилені арки (аркбутани) на потужні товсті опори — контрфорси. Першим готичним храмом став Собор Паризької Богоматері, побудований абатом Сигерієм.

Готичне мистецтво залишалося переважно культовим по призначенню і релігійним по тематиці: воно було співвіднесено з вічністю, з «вищими» ірраціональними силами. Від романського стилю готика успадкувала верховенство архітектури в системі мистецтв і традиційні типи будівель. Особливе місце в мистецтві готики займав собор — вищий зразок синтезу архітектури, скульптури і живопису (вітражів). Непорівнянні з людиною простір собору, вертикалізм його веж і склепінь, підпорядкування скульптури динамічним архітектурним ритмам, багатобарвне сяйво вітражів музика органу (що тоді з'явився) робили сильний емоційний вплив на віруючих.

Змістовий модуль 2. Сучасні форми мистецтва

Лекція 5. Мистецтво доби Відродження і бароко

План:

1. Загальна характеристика доби Відродження.
2. Творчість Леонардо да Вінчі.
3. Творчість Мікеланджело Буонаротті.
4. Стиль бароко.
5. Українське бароко.

Опорні поняття: Ренесанс, Квадроченто, гуманісти, масляний живопис, титанізм, бароко, козацькі портрети, рококо.

Мистецтво доби Відродження. Символом епохи Відродження, її найвищим злетом, безумовно, є мистецтво. Насамперед у мистецтві знаходив втілення новий гуманістичний світогляд. З інших особливостей мистецтва Ренесансу можна зазначити його світський (нецерковний) характер і активне використання наукових досягнень. Саме образотворче мистецтво послужило могутнім стимулом вивчення анатомії людського тіла. Пошук шляхів передачі глибини простору в живописі привів до відкриття законів лінійної перспективи.

В італійському мистецтві епохи Відродження прийнято виділяти такі періоди XIV ст. — Передвідродження (або Проторенесанс), XV ст. — раннє Відродження (Кватроченто - “400-ті роки), кінець XV—XVI ст. — високий Ренесанс, кінець XVI — початок XVII ст. — пізнє Відродження. Флоренція була найбільшим культурним центром Італії того часу. Правління Лоренцо Медичі, прозваного Пишним, відмічене неймовірним зовнішнім блиском, розквітом мистецтв, а паралельно з цим — зростанням народного невдоволення. Народний гнів вилився у велике повстання, очолене ченцем Савонаролою, який полум'яно проповідував простоту і помірність. Раннє Відродження пов'язане з цілою плеядою майстрів, серед яких визначальною для становлення нового мистецтва стала творчість архітектора Філіппо Брунеллескі, скульптора Донателло, художника Мазаччо. Для розвитку живопису поворотне значення мало повторне (після античності) відкриття Брунеллескі законів лінійної перспективи.

Силою, пристрасністю і реалізмом просякнуті роботи скульптора Донателло (1386—1488). У своїй сфері мистецтва він виступив істинним новатором. Він відродив типи скульптурних зображень, які не створювалися з часів античності: круглу статую, зображення оголеної фігури, кінний пам'ятник, скульптурний портрет. Зв'язок з античною традицією простежується й у кінному пам'ятнику кондотьєру Гаттамелаті. Великою своєрідністю відзначається творчість Сандро Боттічеллі (1445—1510). Він часто звертався до античної міфології, яка нещодавно була під церковною заборонаю.

Взагалі у добу Відродження відроджували саме античну культуру, звідки походить і сам термін Ренессанс (Відродження). Людей, що цікавилися античними (римськими і грецькими) авторами та відроджували досконалу античну латину (а згодом також давньогрецьку і іврит) називали гуманістами. Тобто це слово тоді мало інше значення. Серед гуманістів особливо прославився Еразм Роттердамський. Взагалі Нідерланди (і сучасна Бельгія, а згодом і Німеччина) були тоді другим центром — Північного Відродження. Саме нідерландський художник Ван Ейк у 15 ст. віднайшов масляні фарби, що стали основним знаряддям всіх подальших поколінь художників.

Високий Ренесанс. Початок XVI століття був для Італії часом економічного занепаду, політичної кризи і початку іноземної інтервенції. Однак саме в цей період, всупереч роздробленості, яка зберігалася, і міжусобним війнам, міцніє розуміння загальнонаціональної єдності, настає небачений розквіт мистецтва. Цей період отримав назву високе Відродження (або високий Ренесанс), який вміщує творчість найталановитіших майстрів: Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело. Вже сучасники називали їх божественними. Складається самобутня венеціанська школа живопису (Джорджоне, Тіціан). У мистецтві високого Відродження центральне місце остаточно зайняла людина. Образ прекрасної, гармонійно розвиненої, сильної тілом і духом людини стає головним змістом мистецтва.

Творчість Леонардо да Вінчі. У нього була власна майстерня у Флоренції в 1476—1481 роках. Леонардо довгі роки провів у мандрах по Італії, займався математикою, інженерними справами. У 1481 році монастир Сан Донато а Сісто замовляє Леонардо великий вівтарний образ «Поклоніння Волхвів» (не завершений). Тоді ж була почата робота над картиною «Святий Ієронім». У 1482 році Леонардо, будучи, за словами Вазарі, дуже талановитим музиком, створив срібну ліру у формі кінської голови. Лоренцо Медічі послав його як миротворця до герцога Лодовіко Сфорца в Мілан, а ліру відправив з ним як подарунок. На цей період припадає і творчий розквіт Леонардо-живописця. В «Мадонні в скелях» (1483—1494, Лувр, Париж; 2-й варіант — 1497—1511, Національна галерея, Лондон) розроблені Леонардо да Вінчі персонажі представлені в оточенні дивного скелястого пейзажу, в якому відтворені геологічні спостереження Леонардо да Вінчі. У середині 1480-х він створив «Мадонну Літта». У 1485 році створений «Портрет музиканта». У Леонардо було багато друзів і учнів. Що ж до любовних відносин, достовірних відомостей із цього приводу немає, оскільки Леонардо ретельно приховував цю сторону свого життя. За деякими версіями, у Леонардо був зв'язок з Чечилією Галлерані, фавориткою Лодовіко Моро, з якої він написав свою знамениту картину «Пані з горностаєм» (1488, Музей у Кракові), в якій вигини ліній повторюються у фігурі жінки і тварини, що надає картині витонченої грації. У 1487 розробляє літальну машину — орнітоптер, заснований на пташиному польоті. 1489 виконує анатомічні малюнки черепів. З 1490-х років зосередився на архітектурі і анатомії. У 1490 створена Вітрувіанська людина — уславлений малюнок, який іноді називають канонічними пропорціями. Виконана глиняна

модель кінного монумента Франческо Сфорца. Але її зруйнують бешкетуючи вояки-французи в Мілані. У 1495—1498 Леонардо працює над фрескою «Таємна вечеря» в монастирі Санта-Марія делле Граціє в Мілані. У 1499 Мілан був захоплений французькими військами Людовика XII, Леонардо залишає Мілан, модель пам'ятника Сфорца сильно пошкоджена. У 1502 Леонардо вступає на службу до Чезаре Борджіа, 1503 повертається до Флоренції, де суперничав з Мікеланджело, але мав з ним спільні роботи. Тут він створює картон до фрески «Битва в Анджарії (при Ангиарі)» і картину «Мона Ліза» (Лувр, Париж). 1505 спостерігає і робить начерки польоту птахів. У 1506 повертається до Мілана для служби у короля Франції Людовика XII, котрий у той час контролював північ Італії. У 1507 Леонардо вивчає будову людського ока. Працює в Мілані над кінним пам'ятником маршалові Тривульціо 1508—1512, розписує собор Святої Анни (1509). 1512 створює свій відомий «Автопортрет». У 1512 році Леонардо переїжджає до Риму під заступництво папи Льва X, три роки живе в римському Бельведері, де працює над картиною «Іоан Хреститель». 1516 року переїжджає до Франції як придворний художник, інженер, архітектор і механік. Тут він створив серію рисунків на тему всесвітнього потопу. Але у Франції Леонардо майже не малював, у майстра оніміла права рука, і він насилу пересувався без сторонньої допомоги. Третій рік життя в Амбуазі 67-річний Леонардо провів у ліжку. 23 квітня 1519 року він залишив заповіт, а 2 травня помер в оточенні учнів і своїх шедеврів в Кло-Люсе. За словами Вазарі, да Вінчі помер на руках короля Франциска I, свого близького друга. Ця малодостовірна, але поширена у Франції легенда знайшла віддзеркалення в полотнах Енгра, Ангеліки Кауфман і багатьох інших живописців. Леонардо да Вінчі був похований в замку Амбуаз. На могильній плиті вибито напис: «У стінах цього монастиря покоїться прах Леонардо да Вінчі, найбільшого художника, інженера і архітектора Французького королівства».

Леонардо не дарма звать одним з титанів Відродження. Титанами у грецьких міфах називали велетнів, що кинули виклик богам і хотіли захопити Олімп. Головна ідея Відродження титанізм — ідея богоподібності людини і безмежності її можливостей. Але ж титани Відродження захоплювалися не стільки науковими пошуками (Леонардо тут виняток), скільки магією. Образ такого вченого мага - легенда про доктора Фауста.

Творчість Мікеланджело Буонаротті. Мікеланджело Буонаротті (6 березня 1475 - 18 лютого 1564) - великий італійський скульптор, живописець, архітектор, поет, мислитель. Один з найбільших майстрів епохи Ренесансу.

За характером свого обдарування він був передусім скульптор. Він практично самостійно оволодів необхідними технічними навичками ремесла скульптора. Він ліпив з глини і робив з мармуру копії з творів попередників. Уже в ранніх творах - рельєфи «Мадонна біля сходів», «Битва кентаврів» (1490-1492) - вимальовуються характерні риси його творчості - монументальність, пластична міць і драматизм образів, схиляння перед красою людини. Він виконав розпис стелі Сікстинської капели (1508-1512), що представляє біблійну історію від створення світу до потопу і включає більше 300 фігур. У 1534-

1541гг в тій же Сікстинській капелі виконав грандіозну, повну драматизму фреску "Страшний суд». Вражають своєю красою і величчю архітектурні роботи Мікеланджело - ансамбль площі Капітолія і купол Ватиканського собору в Римі. Останні тридцять років його життя ознаменовані поступовим відходом від скульптури і живопису та зверненням переважно до зодчества та поезії. Лірика Мікеланджело відрізняється глибиною думки і високим трагізмом; в ній піднімаються теми любові, гармонії, самотності. Перше видання його віршів було здійснено в 1623 р. Творчість Мікеланджело багато в чому визначила розвиток європейського мистецтва як XVI ст., так і наступних століть, у ній відбилися ідеали Високого Відродження. Помер у Римі в 1564 р.

Мистецтво бароко. Академічне мистецтво. Бароко — стиль у європейському мистецтві (живопису, скульптурі, музиці, літературі) та архітектурі кінця 16—кінця 18 ст. Хронологічно бароко слідує за Ренесансом, йому спадкує Класицизм. За естетичним визначенням, бароко — стиль, що виникає на хвилі кризи гуманізму. Він висловлює бажання насолоджуватись дарунками життя, мистецтва і природи. Саме слово “бароко” тлумачать по-різному, найчастіше як “примхливий, звивистий”.

Якщо Ренесанс мав незначне поширення в країнах за межами Західної Європи, то з доби бароко почалася справжня поширення європейської цивілізації на інші континенти. Батьківщиною бароко вважається Італія та її такі визначні мистецькі центри, як Рим, Мантуя, в меншій мірі Венеція і Флоренція, де зберігаються перші зразки бароко в архітектурі, скульптурі, живописі. Культура бароко позначена тяжінням до прагнення вразити читача пишним оздобленням твору; відтворенням постійного руху, пишності, вихору часу. Засновником бароко в Італії вважають Мікеланджело Буонаротті. Характерною є пишнота, парадність, яскравість кольорів, контрастність, екстравагантність орнаменту, асиметрія конструкцій. В бароковій архітектурі панують сильні контрасти об'ємів, перебільшена пластика фасадів, ефекти світлотіні та кольору. Живопис і скульптура відзначаються декоративно-театральними композиціями, тонкою розробкою колориту і ефектів освітлення, ускладненою пластикою, парадністю.

У музиці — поява опери, розвиток вільного поліфонічного стилю (зокрема у творчості Йоганна Себастьяна Баха). Бароковий стиль домінував у європейському мистецтві в 17 столітті.

Академізм у мистецтві — термін, що вживається в історії образотворчого мистецтва і означає художні системи, напрями, що склалися в академіях мистецтв на основі наслідування мистецтва античності і Відродження. Власне, саме в цей час сформувалася система академічного навчання живопису, архітектурі та музиці. В різні епохи академізм відіграв різну роль — від обмежено прогресивної (в мистецтві Франції, Російської імперії 18 ст.) до відверто агресивної, реакційної, анахронічної — в мистецтві 19 ст.

Пізню добу бароко (приблизно з другої третини 18 ст.) часто звать стилем рококо. Він особливо був розповсюджений у Франції та Італії і найбільш проявився у живописі та розкішних предметах побуту (меблях, посуді

тощо). Для рококо характерна полегшеність і навіть фривольність жанрів (багато голого жіночого тіла), розважальність, особлива динамічна манера, рожеві і блакитні тони.

Українське бароко або Козацьке бароко — назва архітектурного стилю, що був поширений в українських землях Війська Запорозького у XVII—XVIII ст. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко. Українське бароко 17 ст. нерідко називають «козацьким». Відомо чимало відомих творів архітектури та живопису, створених на замовлення козацької старшини. Але козацтво не лише споживало художні цінності, виступаючи в ролі багатого замовника. Будучи насамперед величезною військовою і значною суспільно-політичною силою, воно виявилось також здатним утворити власне творче середовище й виступати на кону духовного життя народу ще й як творець самобутніх художніх цінностей. Козацькі думи, козацькі пісні, козацькі танці, козацькі літописи, ікони, козацькі собори — все це не порожні слова. За ними — величезний духовний досвід 17 — 18 століть, значну частину якого пощастило втілити у своїй художній діяльності саме козацтву. Все це залишило в культурній свідомості народу глибокий слід. Яскравим явищем стали, зокрема, козацькі портрети, яких дійшло до нас декілька десятків. На всіх них козак зображений з основними своїми багатствами — конем, зброєю, люлькою, часом кухлем з чаркою та кобзою або ж бандурою. Стиль бароко найвиразніше проявивсь у кам'яному будівництві. Характерно, що саме в автономній Гетьманщині і пов'язаній з нею Слобідській Україні вироблявся оригінальний варіант барокової архітектури, який називають українським, або «козацьким» бароко. У кам'яних спорудах Правобережжя переважало «загальноєвропейське» бароко, але і тут найвидатніші пам'ятки не позбавлені національної своєрідності. У літературі найвище досягнення українського бароко з творчість Григорія Савича Сковороди.

Лекція 6. Класицизм, романтизм, критичний реалізм

1. Класицизм.
2. Романтизм.
3. Критичний реалізм.
4. За межами реалізму. Формалістичні пошуки у другій половині 19 ст.

Опорні поняття: класицизм, салонний живопис, високий і низький стилі, «весна народів», романтизм, фантастика, реалізм, еkleктика, імресіонізм, експресіонізм.

Класицизм — напрям в європейському мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI -го ст. Найбільшого розквіту досягає у Франції (XVII ст.). Певною мірою притаманний мистецтву усіх країн Європи, у деяких зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст. Для класицизму характерна орієнтація на античну літературу, яка проголошувалася ідеальною, класичною, гідною наслідування. Теоретичним підґрунтям класицизму була антична теорія поетики і насамперед «Поетика» Арістотеля, теоретичні засади якого втілювала французький гурток критиків “Плеяда” (XVII ст.). У виробленні своїх загальнотеоретичних програм, особливо в галузі жанру і стилю, класицизм спирався і на філософію раціоналізму. З усією силою класицизм виявив себе в архітектурних творах Андреа Палладіо (1508-1580). Якщо ранішній палац Тьене ще має риси палаців Флоренції, то наступні зовсім на нього не схожі. Палладіо виробив свій варіант магнатського палацу і варіював його все життя. Він розробив нову систему пропорцій ордерів. Тепер ордер був не декором фасаду, а головним принципом побудови. Палладіо вивчав "Десять книжок про архітектуру" Вітрувія і пішов далі, розробив новий різновид міського палацу з перистилем і внутрішнім двором.

Основна ідея класицизму — упорядкованість, раціоналізм, певний громадський пафос — як орієнтація саме на зразки античної класики. Наприклад, у театральних п'єсах класицизму автори дотримувалися трьох єдностей: місця, часу і дії, тобто вся дія мала розгортатися в єдиному місці протягом доби. Трагедії мали писатися “високим стилем”, з книжковими словами (латинізмами на Заході, словами з церковнослов'янської в Росії та Україні). Натомість комедії мали писатися низьким стилем, з простонародними словами. Ось чому, до речі, перший твір сучасною українською мовою - “Енеїда” Котляревського — був комічним перекладом знаменитої римської героїчної поеми.

Наприкінці 18 століття з'явився такий напрямок в літературі і живописі, як сентименталізм. Для нього характерне звернення до особистих ліричних переживань героїв (особливо героїнь), інтерес до сновидінь та містики, певна дидактичність — навчання правильним моральним нормам поведінки. Серед художників-сентименталістів найбільш знаменитий Жа-Батіст Грюз.

Рецидив класицизму переживала Європа (особливо Франція) в добу правління Наполеона на початку 19 ст. (стиль ампір). Також він відроджувався в архітектурі Німеччини при Гітлері та Радянського Союзу при Сталіні (“сталінський ампір”), тільки колонний ордер при Сталіні доповнювали не статуї античних богів, а фігури доярок, шахтарів, червоноармійців тощо.

Романтизм — ідейний рух у літературі, науці й мистецтві, що виник наприкінці 18 ст. у Німеччині, Англії й Франції, поширився з початку 19 ст. в Росії, Польщі й Австрії, а з середини 19 ст. охопив інші країни Європи та Північної і Південної Америки. Характерними ознаками романтизму є заперечення раціоналізму, відмова від суворої нормативності в художній творчості, культ почуттів людини. Для мистецтва романтизму характерні незвичайні герої, що діють в незвичайних обставинах, часто екзотичних. Романтизм, що виник після французької революції, в умовах утвердженого на зламі 18 — 19 ст. абсолютизму, був реакцією проти раціоналізму доби Просвітництва і застиглих форм, схем і канонів класицизму та подекуди проти сентименталізму. Філософську базу романтизму було закладено німецьким філософом Фрідріхом Шеллінгом.

Визначальними для романтизму стали ідеалізм у філософії і культ почуттів, а не розуму, звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю, шукання історичної свідомості й посилене вивчення історичного минулого, інколи втеча від довколишньої дійсності в ідеалізоване минуле або у вимріяне майбутнє чи й у фантастику. Саме романтизм став ідейним підґрунтям для “весни народів” - руху за об'єднання Німеччини та Італії та національного відродження багатьох народів Центральної Європи, зокрема українців (особливо школа харківських романтиків першої половини 19 ст.). Романтизм призвів до вироблення романтичного світогляду та романтичного стилю і постання нових літературних жанрів — балади, ліричної пісні, романсової лірики, історичних романів і драм. Найбільш послідовні позиції романтизму виробили митці Франції. Саме там гостро, боляче відчувався розрив між гуманістичним ідеалом та жорстокою дійсністю країни, що вела безкінечні війни, страждала від нівелювання особистості і практичного винищення молодого покоління у військових авантюрах Наполеона, розчарування у частих змінах політичної влади і відсутності перспектив стабільності.

Критичний реалізм — це художній метод і літературний напрям, що склався наприкінці 20-х — на початку 30-х років XIX ст. і став наступним етапом у розвитку реалізму (античний реалізм, реалізм Відродження, просвітницький реалізм). Для мистецтва романтизму характерні типові герої, що діють в типових обставинах. Та саме ці соціальні обставини виступають об'єктом критики. Характерні риси критичного реалізму: критичний аналіз дійсності, глибокий інтерес до соціальних проблем, змалювання людських характерів як соціально обумовлених, тісний зв'язок з визвольною боротьбою, щира любов до народу, прагнення допомогти йому в його тяжкому становищі. Найвидатніші представники критичного реалізму в літературі — Оноре де

Бальзак, Чарльз Діккенс, Фредерік Стендаль, Гюстав Флобер, Гі де Мопассан, Марк Твен, Томас Манн, О. Пушкін, М. Гоголь, О.Островський, Л. Толстой, Ф. Достоевський, А. Чехов, І. Бунін та інші. В українській літературі — Т. Шевченко, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий, І. Франко, М. Коцюбинський, В. Винниченко та інші.

З 40-х рр. XIX ст. романтизм поступився місцем реалізму — більш конкретно життєвому і соціально-аналітичному методу. На відміну від романтизму реалізм — це мистецтво «втрачених ілюзій», жорсткої дійсності і суду над нею. Реалізм (від франц. *realisme* — дійсний) — напрям у літературі та мистецтві, який сповідував необхідність правдивого відображення дійсності. Його зародження відноситься до 20—30-х рр. XIX ст.

Період з кінця 40-х до 1871 р. у європейському образотворчому мистецтві — час найвищого розквіту так званого критичного реалізму. В Англії — найбільш розвиненій на той час в економічному відношенні країні — процес складання критичного реалізму, особливо в літературі, намітився раніше.

Слід зазначити, що термін «критичний реалізм» виник при дослідженні літератури XIX ст. і стосовно літератури він адекватніший, ніж стосовно просторових мистецтв. Творчість великих реалістів, що увійшли до європейського мистецтва у 40—60-ті рр. XIX ст., ширше за своїм значенням і повністю не вичерпується цим поняттям. Відмова від романтичної піднесеності підсилила пафос звернення мистецтва до об'єктивної реальності. Широта охоплення явищ соціальної дійсності, безпосереднє відображення її суперечностей, показ умов життя народних мас, пошуки нового типу позитивного героя — усе це стало новим етапом у розвитку світового мистецтва.

Розвиток реалізму відбувався не одночасно і в різних країнах набував різних форм. Слід також відзначити, що у деяких народів Європи, зокрема в тих, що вели боротьбу за свою національну незалежність, форми критичного реалізму розвинулися у пізніший час. У їхньому мистецтві сильніше звучали мотиви, пов'язані з романтизмом, зі ствердженням національної самобутності, зі зверненням до славних сторінок своєї історії (Чехія, Словаччина, Угорщина, частково Польща). У країнах Південно-Східної Європи, що знаходилися під турецьким ярмом (Болгарія, народи Югославії) або ледве від нього звільнилися протягом першої половини XIX ст. (Греція, частково Румунія), перші три чверті століття — це час лише поступового відродження національної культури, її перших кроків.

Провідне місце в літературі реалізму належить роману. Продовжуючи розпочате романтиками руйнування граней між жанрами літератури, творці реалістичного роману органічно сплїтали епічне начало з ліричним і драматичним. Включення драматизму в оповідний жанр дало В. Г. Белінському право говорити про народження «драми у формі повісті і роману».

Найповніше реалізм був представлений у Франції творчістю письменників О. де Бальзака і Стендаля, в Англії — Ч. Діккенса, в Росії — Л. Толстого, Ф. Достоевського. Загалом реалізм пройшов етапи формування за законом

прискореного художнього розвитку, коли митці починали свій творчий шлях як романтики, а згодом переходили на позиції реалізму. Саме це було характерним для творчості В. Гюго, О. Пушкіна, М. Лермонтова.

Для образотворчого мистецтва реалізму 40—60-х рр. показовою є поява творів, що дають конкретний критичний аналіз реальності («Людина з мотикою» французького живописця Мілле, «Каменярі» француза Курбе), і творів, що гротескно-сатирично викривають реальні умови соціального життя (живописні й графічні твори французького художника Дом'є).

Кризові явища в європейській культурі другої половини ХІХ ст. призвели до пошуку нових засобів вираження. Так, реалістична тенденція в літературі і мистецтві поступово трансформувалася в натуралізм (від франц. *Naturalisme* і лат. *natura* — природа) — напрям у європейському мистецтві останньої третини ХІХ ст., для якого характерна пильна увага до характеру людини в її соціальному та біологічному (особливо сексуальному) аспектах, фактографічне відтворення повсякденності. Прихильники цього напрямку (наприклад, Гі де Мопасан) покладалися на визначальний вплив долі, жорсткої зумовленості поведінки людини соціальним середовищем, побутом, спадковістю. Провідним теоретиком цього напрямку був письменник Еміль Золя («Гроші», «Жерміналь»).

Основні принципи реалістичного методу. Реалізм як художній метод передбачає правдиве відображення реальної дійсності, правдивість відтворення не лише деталей, а й типових характерів у типових обставинах.

Творчість представників цього художнього напрямку вирізняла широка палітра проблем, що піддавалися аналізу: психологічні прояви людських характерів, побут героїв, світ речей і природи. Представники цього напрямку шукали не красу, а правду, їхній творчості притаманний більший аналітизм, чіткість і конкретність у висловлюваннях, жорстке руйнування ілюзій, тісний зв'язок з конкретною ситуацією і обставинами. Реалізм вводить новий принцип узагальнення — типізацію, коли у типових обставинах дійсності діють типові герої. Саме це дозволяє митцям підійти до принципово нового висновку для літератури — людину формує соціальне середовище, хоч для мільйонів це середовище на той час залишалося жахливим. Для показу «темного царства» «принижених і скривджених», що було «звичайною історією» для тогочасного суспільства, використовували сатиру, комедію. Мистецькі і художні реалістичні твори сприяли подальшому розумінню сучасниками суспільства, в якому вони живуть, робили людину міцнішою, допомагали глибше зрозуміти мінливий світ. Прозовий роман в літературі давав можливість створити широкі літературні полотна, показати героїв протягом багатьох років їх життя, розробляти декілька сюжетних ліній. В англійській літературі провідниками реалізму були Ч. Діккенс («Пригоди Олівера Твіста», «Крамниця старожитностей»), У. Теккерей («Ярмарок пихи»). Вони змалювали провідний буржуазний стан суспільства, який був заклопотаний своїми дрібними проблемами.

Європейської слави здобула творчість французького майстра реалізму —

Стендаля (Анрі Марі Бейль) особливо завдяки його романам «Червоне і чорне» і «Пармська обитель». О. де Бальзак створив енциклопедію сучасного йому суспільства, об'єднавши свої твори циклом «Людська комедія». Йому по праву відведена роль лідера реалістичної школи першої половини ХІХ ст. Не меншою популярністю користувалися романи Г. Флобера («Мадам Боварі», «Виховання почуттів»). Російський реалізм цього періоду відзначався гострим аналізом моральних проблем: Л. Толстой («Війна і мир», «Анна Кареніна»), Ф. Достоєвський («Злочин і покарання»). В українській літературі яскравими представниками реалізму були Іван Франко («Борислав сміється»), Іван Карпенко-Карий («Сто тисяч»), Панас Мирний («Хіба ревуть воли, як ясла повні») тощо.

За межами реалізму. Формалістичні пошуки у другій половині 19 ст. Проте реалізм ніколи не панував навіть в літературі. Так, поряд з реалістами працювали такі блискучі романтики як Леся Українка — в Україні, Олександр Грін — в Росії, Джек Лондон — у США тощо. У літературі 20-го ст. романтизм так само продовжує жити. З ним пов'язаний також розвиток ще у 19 ст. різноманітної розважальної літератури: дамського роману (Шарлотта Бронте), пригодницької літератури (Майн Рід, Купер), зокрема історичні пригоди (Вальтер Скот, Олександр Дюма, Віктор Гюго, Данило Мордовець), детективу (Едгар Алан По, Артур Конан Дойл), а також наукової фантастики (Жюль Верн, Герберт Уелс). Кращі представники всіх цих жанрів також створювали блискучі твори, що не втратили актуальності й досі.

У образотворчому мистецтві картина була ще складніше. Там крім реалізму і романтизму продовжувало активно культивуватися так зване салонне мистецтво: парадні портрети, міфологічні сюжети (з часто еротичним присмаком), натюрморти, пейзажи тощо. В архітекторії панувала **еклектика** — суміш стилів за принципом «маестро, зробіть мені красиво». Так, став модним так званий неоготичний стиль (особливо в США та Великобританії, але ж і, скажімо, Благовіщенський собор у Харкові має такі певні риси) або неовізантійський стиль у Російській імперії та на Балканах.

Проте у другій половині 19 ст. в архітектурі вже почалися експерименти з новими технологіями. Так, у Лондоні для Всесвітньої торгової виставки побудували Кришталевий палац суцільно із заліза та скла. У США Луїс Салівен ще у 80-ті роки почав будувати у Чикаго справжні хмарочоси — багатопверхові будинки прямокутної форми зі сталевим каркасом та ліфтом. У Парижі Жан Еффель тоді ж побудував величезну вежу зі сталевих балок. Наприкінці 19 ст. почалося використання залізобетону, але спочатку виключно у виробничих спорудах.

Серед художників також існував потяг до технічних новацій. Це було й засвоєння нових жанрів (наприклад, зображення фабрик, паровозів та іншої нової техніки; Айвазовський навчився неперевершено малювати море, а Куїнджі — місячне сяйво, творчість обох цих художників пов'язана з

Україною). Проте у другій половині 19 ст. вже набула розвитку фотографія, а згодом і фотомистецтво, так що ці пошуки значною мірою знецінилися.

Значно більше значення відіграли пошуки групи французьких художників на чолі з Клодом Моне, відомих як імпресіоністи (від “імпресіо” - враження). Вони спробували спочатку передати рух повітря між зображенням і художником. Тому зображення на їх картинах ставало розмитим, зернистим. Потім почали з'являтися несподівані фарби, наприклад, зелені на тілі голої жінки, як у Огюста Ренуара. У наступному поколінні художників, що стали зватися експресіоністи, пошуки нових виразних форм стосувалися вже зображення як такого — вони стали відмовлятися від світлотіні і лінійної перспективи. Найбільш відомий серед них — Вінсент Ван Гог.

Лекція 7. Формалістичні пошуки у мистецтві кінця 19 — першої половини 20 століття

Формалістичні пошуки у мистецтві початку 20 ст., їх значення. Формалістичний напрям у мистецтві, початку 20 ст. відкинув реалізм і намагався створити новий стиль, який мав би зруйнувати всі традиції і прийоми старого мистецтва. Формалізм — концепція, згідно з якою художня цінність твору мистецтва цілком залежить від його форми, тобто від способу виготовлення, спостережуваних аспектів і середовища, в якому воно поміщено. В образотворчому мистецтві формалізм робить акцент на елементах композиції, таких як колір, лінія, вигини, текстура, в той час як реалізм підкреслює контекст і зміст. Одним із принципів формалізму є зосередження всього необхідного для твору в ньому самому і абстрагування від якого б то не було контексту, в тому числі від причин створення цього твору, історичного контексту, обставин життя творця і т. д. Концепція формалізму в ХХ столітті продовжувала розвиватися. Частина критиків продовжувала наполягати на поверненні до платонівського визначення форми як поєднання елементів, що створюють хибне уявлення про речі і модельованих свідомістю і мистецтвом. Інші критики вважали, що елементи все ж повинні створювати певне уявлення про «істинної форми», треті - що можливо і те, і інше. Пізніше ідеї формалізму розвивали європейські структуралісти. Вони також вважали, що «справжнє» мистецтво може висловлювати тільки сутність предмета, або його онтологічну і метафізичну природу. Але вони фокусувалися на ідеї, яка несе в собі твір мистецтва. Якщо формалісти маніпулювали елементами в середовищі, структуралісти створювали саме середовище і перетворювали контекст в елемент роботи художника. У той час як формалісти були зосереджені на естетичному досвіді, структуралісти ставили собі за мету передачу сенсу. Початок розвитку «граматики» структуралізму сходить до робіт Марселя Дюшана.

Символізм — літературно-мистецький напрям кінця ХІХ — початку ХХ ст., основоположники якого, базуючись на ідеалістичній філософії Шопенгауера, «теорії несвідомого» Едуарда Гартмана і поглядах Фрідріха Ніцше, проголосили основою мистецької творчості символ — таємну ідею, приховану у глибині всіх навколишніх, а також і потойбічних явищ, що її можна розкрити, збагнути й відобразити тільки з допомогою мистецтва, зокрема музики й поезії. Зумовлена цією установою поетика символізму вирізнялася глибоким культом «слова, як такого» («світ слова»), великою увагою до музичності, формальних пошуків, ускладнених образів й асоціацій, нахилом до таємничості, а то й містичності, що виявлявся особливо у використанні натяків і недомовок, в уживанні великих літер у деяких словах для підкреслення їх особливого значення тощо. Символізм виник у Франції у 1880-их, як реакція проти міщанства і позитивізму, зокрема проти натуралістичного роману й реалістичного театру. Термін символізм вжив найперше і виклав програмово його позиції Жан Мореас. Згодом символізм

поширився в інших країнах і став першою маніфестацією модернізму у світовій літературі і живописі. Символізм — одна зі стильових течій модернізму, що виникла у Франції в 70-х рр. XIX ст., а в українській літературі поширилася на початку XX ст. Основною рисою символізму є те, що конкретний художній образ перетворюється на багатозначний символ. Під впливом європейського (й у великій мірі російського) символізму, як реакція проти літератури народницького реалізму, розвинулася модерна українська поезія Український символізм сформувався організаційно вже після того, як з кінця 1910-х рр. закінчився період активізації російського символізму. Найбільш яскраво він проявив себе у ранній творчості Павла Тичини.

Модерн — стильовий напрям у європейському та американському мистецтві (переважно в архітектурі, образотворчому й декоративно-ужитковому мистецтві) кінця 19 — початку 20 століть. Основними його елементами є використання синусоїдальних ліній, стилізованих квітів, язиків полум'я, хвилястих ліній, запозичених в природі. Модерн постав на протиположності домінуючому на той час історизму як мистецтво молодих людей. Звідси походить німецький варіант назви — Jugendstil, що означає стиль молоді. Прагнучи створити новий стиль, представники модерну відмовлялися від історичних запозичень стилю еkleктики, використовували умисно примхливі, мінливі форми, вигадливі лінії, принципи асиметрії і вільного планування, нові технічні та конструктивні засоби для створення незвичайних, підкреслено індивідуалізованих будівель, де всі рішення підпорядковані єдиному образно-символічному задумі й орнаментальному ритмові. Виникнення та розповсюдження стилю модерн (сецесія) збіглося з широким використанням призабутих будівельних технологій та відновленням ремесел, широким використанням промислових технологій в будівництві суспільно значущих об'єктів (виставкові комплекси, вокзали, театри тощо). Важливу роль в популяризації та розповсюдженні стилю сецесії зіграли саме міжнародні виставки та будівництво виставкових павільйонів в нових формах. Масова забудова деяких вулиць чи районів створила нове архітектурне середовище в історичних містах. Звернення до хвилястих, природніх форм стало найбільш характерною ознакою стилю, хоча повної відмови від прямокутних об'ємів в архітектурі досягти не вдалося. Мали місце компромісні варіанти, що не погіршило образну та функціональну складові стилю. В архітектурі модерну широко використовували як дерево (дерев'яний модерн), так і звичайну та глазуровану цеглу, бетон, металеві конструкції, скло, їх комбінації. Дерев'яний модерн переважав в будівництві заміських помешкань та дач. З початку 20-го сторіччя в Україні виник національний різновид цього стилю — український модерн. Для нього характерне використання у оздобленні будинків елементів українських народних розписів, кераміки тощо.

Конструктивізм — авангардистський метод (стиль, напрям) в образотворчому мистецтві, архітектурі, художньому конструюванні, літературі

(див. Конструктивізм у літературі), фотографії, оформлювальні на декоративно-прикладному мистецтві, що отримав розвиток в 1920 - початку 1930 років. Характеризується суворістю, геометризмом, лаконічністю форм і монолітністю зовнішнього вигляду. В архітектурі конструктивізм обстоює раціональну доцільність, економність, лаконізм у засобах вираження. Прагнучи поєднати мистецьку творчість з виробництвом. Конструктивізм відкидає практично не вмотивовану декоративність, схематизує мову мистецтва. В образотворчому мистецтві та літературі прихильники конструктивізму надавали великого значення техніцизму, штучним конструктивним формам, абстракціям. У СРСР конструктивізм виник відразу після Жовтневої революції в якості одного з напрямків нового, авангардного, пролетарського мистецтва. Ідея нового напрямку полягала у відмові від «мистецтва заради мистецтва» і підпорядкування її виробництву. Прихильники конструктивізму, висунувши задачу «конструювання» довкілля, прагнули осмислити формотворчі можливості нової техніки, її логічних, доцільних конструкцій, а також естетичні якості таких матеріалів, як метал, дерево, скло. Найбільший вплив на становлення конструктивізму зробило «виробниче мистецтво», що закликала «свідомо творити корисні речі» і культивувати образ нової гармонійної людини, що користується зручними речами і живе в облаштованому місті. На формування конструктивізму вплинули також футуризм (культ майбутнього і дискримінація минулого разом з цим), супрематизм (позбавлені образотворчого смислу комбінації геометричних обрисів), кубізм (підкреслено геометризовані умовні форми), пуризм (прагнення до первозданної чистоти і відсутності запозичень) та інші новаторські течії 1910-х років. У 1922 році друком вийшла книга Олексія Гана «Конструктивізм», де вперше був офіційно позначений однойменний термін. Основною теоретичною концепцією зрілого конструктивізму (1926—1928 рр.) став функціональний метод, що базується на науковому аналізі особливостей функціонування будівель, споруд, містобудівних комплексів шляхом створення їхнього раціонального плану і обладнання. Найвидатніший архітектурний ансамбль конструктивізму — площа Дзержинського (нині — Свободи) у Харкові з будинком Держпрому. У 30-ті роки на зміну романтично-утопічному, суворому й революційному аскетизму прийшов сталінський неокласицизм. Конструктивісти опинилися в опалі.

Соціалістичний реалізм — термін, що закріпився у радянському мистецтвознавстві на окреслення художнього методу літератури і мистецтва, «що представляє собою естетичне вираження соціалістично усвідомленої концепції світу й людини, зумовленою епохою боротьби за встановлення й творення соціалістичного суспільства» (визначення ВРЕ). Соціалістичний реалізм був єдиним офіційно дозволеним в СРСР «творчим методом» літератури і мистецтва. Термін «Соціалістичний реалізм» у радянській пресі вперше з'явився в 1932 році і було закріплено на 1-му Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1934), на якому М.Горький говорив про новий метод

як про творчу програму, спрямовану на реалізацію гуманістичних ідей: Діячі інших ділянок мистецтва (театр, образотворче мистецтво, кіно, музика), теж об'єднані в «єдиних творчих спілках», слідом за письменниками визнали соціалістичний реалізм як основну творчу методу в мистецтві, згідно з ухвалою I з'їзду письменників СРСР. Насправді ці засади в конкретному тлумаченні розуміються дуже тенденційно. «Правдиве» зображення дійсності «в її революційному розвитку» означає, що література і мистецтво мусять бути хвалебною ілюстрацією політики КПРС, видавати бажане за дійсне. Потреба маскувати фальш у змісті витворила специфічні мистецькі особливості, притаманні всій літературі і мистецтву соціалістичного реалізму. У літературі — перевантаження зайвою інформацією і статичними описами у штучних словесних прикрасах з перевагою епітетів і порівнянь, при одночасному збідненні літературної мови до обсягу газетної лексики, штучний пафос, іноді з ухилом у сентиментальність, дидактизм і моралізаторство. В образотворчому мистецтві теж пафос, виписування до фотографічної точності образів, з наче застиглими на моментальній фотографії позами й жестами, замилювання пишними мундирами й інтер'єрами тощо. Відповідно до змін, яких зазнавала в своєму розвитку радянська система, можна розрізнити кілька етапів і в історії соціалістичного реалізму, на огляді яких легко помітити, що твердження, ніби він «забезпечує виключну можливість виявлення творчої ініціативи, вибору різноманітних форм, стилів і жанрів», — не відповідає дійсності. Проте і серед радянських митців тої епохи були надзвичайно талановиті люди, що творили видатні твори.

Лекція 8. Сучасне мистецтво доби постмодерну. Музика і кінематограф 20-го століття

Сюрреалізм — один із найбільш поширених напрямів у сучасному мистецтві й літературі. Надреалізм — літературний і мистецький напрям, що виник після Першої світової війни, на початку 20 століття головним чином у Франції. Засновником сюрреалізму був французький письменник Андре Бретон. Філософськими засадами сюрреалізму є суб'єктивно-ідеалістичні теорії інтуїтивізму, фрейдизму, східні містико-релігійні вчення. Естетичні засади напряму викладено в «Маніфестах сюрреалізму» А. Бретона. Сюрреалісти закликали звільнити людське «Я» від «пут» матеріалізму, логіки, які вони вважали породженням буржуазної цивілізації. На їхню думку, митцю слід спиратися на досвід несвідомого інтуїтивного вираження духу — сні, галюцинації, марення, аби проникнути по той бік свідомості, досягнути нескінченне й вічне. Прийоми сюрреалізму (зображення надреального, містичні мотиви, елементи фантастики, жахи, спотворене людське тіло) використовуються в «театрі абсурду». Сюрреалізм заперечує прийняті суспільні форми сучасного життя, технічної цивілізації, культури, моральних засад, під впливом Зігмунда Фрейда пропагує психічний анархізм, автоматизм вислову, звільнення від контролю розуму, спонтанність підсвідомості. Найзнаменитішим художником-сюрреалістом став каталонець Сальвадор Далі. Він блискучо володів технікою живопису, багато уваги приділяв копіюванню творів геніїв Відродження. Проте він вважав, що завдання митця — не копіювати існуючу реальність, а створювати з її окремих елементів нову реальність. Наприкінці життя він відійшов від зайвого епатажу (хоча й цей епатаж бував часом доречним, як його знущання з Гітлера та Леніна), проте залишив це своє головне кредо, що надзвичайно сильно вплинуло на сучасне мистецтво.

У скульптурі роль головного новатора 20-го сторіччя відіграв українець (що жив переважно у Франції та США) Олександр Архипенко. Він першим став зображувати не форму, а пустоту від цієї форми, придумав динамічні скульптури, інсталяції, почав широко застосовувати у скульптурах скло, плексиглас, пап'є-маше та інші матеріали.

Архітектура доби функціоналізму і постмодерну. Функціоналізм — архітектурний напрям, різновид раціоналізму, що виник у 1920-х роках у Німеччині. Основні вимоги функціоналізму: обумовленість зовнішнього виду будівлі її конструкцією і внутрішнім плануванням, які, у свою чергу, визначаються її практичним призначенням (функцією). Архітектори-функціоналісти прагнули до типізації житлового будівництва, спорудження великих житлових комплексів на вільних територіях. Функціоналізм — архітектурний принцип, за яким певна споруда формується під впливом функції, яка повинна заповнити цю споруду. Функціоналізм найчастіше розуміють в архітектурі та дизайні як відхід від суто естетичних принципів

формотворення, що призводить до інтерпретування форми як виразника функціонального призначення споруди чи ін. об'єкта. Це популярно трактується так: краса в архітектурі та дизайні є результатом функціональності. Це термін, що позначає архітектуру ХХ ст. до появи постмодернізму та деконструктивізму, тотожний із раціоналізмом, а також синонімічний із поняттями “модернізм” та “інтернаціональний стиль”. Функціоналізм в архітектурі частково діє як поняття сучасної архітектори у протиставленні до традиційної архітектури. Функціоналістська традиція сягає естетичних поглядів теоретиків ХІХ ст. Засновником сучасного Функціоналізму вважають американського архітектора Луїса Саллівана, який у 1896 році у своєму творі твердив “форма слідує за функцією”. Пізніше поняття Функціоналізм, частково редуковане, слугувало гаслом для різноманітних напрямків авангардної архітектури І половини ХХ ст.

Постмодернізм — світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття 20 століття приходить на зміну модернізму. Цей напрям — продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем — світоглядно-філософських, економічних, політичних. Використовується сплав різних стилів минулого, наприклад, класичний і бароко, часто застосовуючи їх з іронічним ефектом. Специфіка стилю - гіпербола як інструмент створення яскравого театрального образу середовища. Ідучи від Модернізму, Постмодернізм прагнуть привнести невизначеність і контраст у порядок і простоту сучасних стилів. Задум часто з'єднує колір з історичним еталоном. Характерні форми у архітектурі - раціональні і вільні; симетричні й асиметричні; трансформи. Характерні елементи дизайну – великі, просторі зали; легкі, оригінальні конструкції; контрастні текстурні і фактурні сполучення. Застосування штучної шкіри, нікельованих і хромованих матеріалів. Характерні конструкції - уніфіковані збірні і розбірні; логічні і доцільні; легкі алюмінієві і традиційні залізобетонні; аркові, балкові і вантові. Вікна - просторі, іноді на всю стіну; розсувні, відкидні, розстібні і поворотні. У літературі та образотворчому мистецтві постмодерну — це гра зі стилями, коли митець має вільно володіти будь-яким з тих стилів, які він використав. Дуже часто використовуються елементи фантастики. Серед теоретиків (та неабияких письменників) літератури постмодерну найбільш відомі Жан-Поль Сартр (Франція), Хорхе Луїс Борхес (Аргентина) та Умберто Еко (Італія).

Мистецтво кінематографії — вид мистецтва, твори якого створюються за допомогою кінознімання реальних, спеціально інсценованих, або відтворених засобами анімації подій. У кіномистецтві поєднуються естетичні властивості театру, літератури, образотворчого мистецтва та музики на основі властивих лише йому виражальних засобів, головне з яких фотографічна природа кінозображення та монтаж. Кінематограф — це галузь культури та економіки, що об'єднує всі види професійної діяльності, пов'язаної з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням та демонструванням фільмів, а також

навчально-наукову роботу (кінознавство). Значною частиною кінематографії є кіноіндустрія — галузь промисловості, що виготовляє кінофільми, спецефекти до них та анімацію. У багатьох країнах кіноіндустрія є важливою галуззю економіки. Виробництво кінофільмів зосереджено у кіностудіях. Готові фільми демонструються у кінотеатрах, по телебаченню, поширюються на носіях інформації для перегляду на домашній аудіо-відео техніці, зокрема на відеокасетах та відеодисках.

Наукова фантастика (також НФ, англ. варіант sci-fi) (грец. *phantastikos* — той, що стосується уяви) — жанр мистецтва, в основі якого полягають роздуми на теми науки та нових технологій. Досить часто, вживаючи термін «фантастика», мають на увазі саме наукову фантастику. Хоча деякі вважають, що наукова фантастика — суто розважальний жанр, нерідко письменники руйнують такий стереотип, перетворюючи свої книги в серйозні доробки, навантажуючи їх прихованим філософським, соціальним чи прямим науковим змістом. Саме завдяки такому поєднанню захоплюючого сюжету та справжньої науки, написаної популярною мовою, науково-фантастичні оповідання деяких авторів і здобувають велику популярність.

Фентезі — мистецький жанр, в якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми чи місця дії. Багато історій цього жанру відбуваються у вигаданих світах, де магія є звичною справою. Як правило, від наукової фантастики фентезі відрізняється відсутністю (псевдо)-наукових тем, хоча ці жанри мають багато спільного. В популярній культурі переважає середньовічна форма жанру фентезі, проте в ширшому значенні фентезійний жанр включає в себе твори багатьох письменників, художників, кінорежисерів і музикантів — починаючи від стародавніх міфів та легенд і закінчуючи сучасними творами, популярними серед широкого загалу. Також у наші дні фентезі — це жанр в живописі, кінематографі, комп'ютерних і настільних іграх.

Найголовнішими рисами жанру є фантастичні елементи, включені у внутрішньо цілісне місце дії, а незмінною темою — запозичення з міфології та фольклору. Така структура допускає існування будь-якого фантастичного елементу: він може бути прихованим, або проникати в на вигляд реальний світ, може втягувати героїв у світ із саме такими елементами, або може відбуватися у вигаданому світі, в якому такі елементи є невід'ємною частиною. За суттю, фентезійний світ керується законами, які сам створює, дозволяючи використання магії та інших фантастичних прийомів, однак залишаючись внутрішньо цілісним.

Лекція 9. Східне мистецтво

План:

1. Сутність східного мистецтва.
2. Арабо-мусульманське мистецтво.
3. Мистецтво Індії.
4. Мистецтво Південно-Східної Азії.
5. Мистецтво Китаю.
6. Мистецтво Японії, Монголії і Тибету.
7. Мистецтво Африки.
8. Мистецтво доколумбової Америки.

Опорні поняття: Схід, пентатоніка, культурний регіон, книжкова мініатюра, Махабхарата, Рамаяна, ступа, пагода, каліграфія, «гори-води», «птахи-квіти», багатофокусна перспектива, театр кабукі, укійо-е, аніме, мандала, бронза Беніну, орієнталізм.

Схід (Orient) - це не-Європа, сукупність інших, не-західних і не-християнських соціокультурних світів. Тобто мистецтво Сходу - це екзотичне (зовнішнє, чуже) для нас мистецтво. **Спільні особливості мистецтва Сходу** - це перш за все відсутність західних рис:

- а) Узагальнення а не індивідуалізація, переважна увага до зовнішнього статусу, а не до внутрішнього світу людини;
- б) У музиці - пентатоніка («гра по чорних клавішах роялю») на відміну від семітонової європейської інтервальної системи;
- в) У живописі - відсутність світотіні та лінійної перспективи;
- г) У танці - переважно індивідуальні і колективні, а не парні танці.

Проте всі ці риси не є абсолютними.

Для людей Сходу життя представлено як замкнене коло подій, кожне з яких вже колись траплялось. Все нове повинне бути обумовлене досвідом минулого. На Сході усі дійства стають мистецтвом. Для них мистецтво це не тільки архітектура, література, музика, танці та живопис, але й чайні церемонії, бойові мистецтва, засновані на рухах диких звірів, особлива гімнастика, йога, що має на меті гармонійне існування душі й тіла людини. На Сході важливу роль відіграють традиції та ритуали, порушення яких карається спільнотою. Традиції зберігаються і в мистецтві, навіть численні літературні твори й вірші досі пишуть із дотриманням тих розмірів, які використовувались до нашої ери, в музиці використовують все ті ж мелодії.

Країни Сходу розподіляються на декілька **самостійних культурних регіонів:**

1. Мусульманські країни Близького і Середнього Сходу, Центральної Азії та Північної Африки;
2. Індійський субконтинент, або Південна Азія;

3. Південно-Східна Азія;
4. Східна Азія.
5. Іноді до країн Сходу відносять також країни Тропічної Африки на південь від Сахари.
6. Окремий соціокультурний світ з цілком оригінальним мистецтвом існував у індіанців Америки до відкриття її у 1492 році Колумбом.

Мистецтво Близького і Середнього Сходу. Культура і мистецтво мусульманського Близького Сходу мають багато спільних рис з Європою (цей «Схід» найближче до «Заходу»). Наприклад, кобиз (кобза) є священним музичним інструментом для тюркських народів. Винахідником його вважають знаменитого шамана Діда Коркута. Витоки мусульманського мистецтва походять з мистецтва стародавньої Аравії, Давнього Ірану і християнської Візантії. Найтипівіший зразок ісламської архітектури — мечеті. Головна відмінність ісламського мистецтва - повна заборона скульптури і театру, відсутність у мечетях будь-яких зображень людей. Проте у країнах ісламу у середньовіччя набуло надзвичайного розвитку мистецтво книжкової мініатюри. Арабська музика і танець також сформувалися під значним впливом античної традиції. Характерним є еротичний жіночий танок живота. Хоча є й чоловічі танці, зокрема релігійний танок дервішів. Проте у музиці тюркських народів переважають власні стародавні традиції. Мусульманські країни Перської затоки в останні роки стали центром найбільш передової архітектури у світі. Місто Дубаї зараз є найбільшим в світі зосередженням хмарочосів. Там побудована найвища людська споруда всіх часів - хмарочос Бурдж-Халіфа висотою 828 метрів.

Мистецтво Індійського субконтиненту. Найдавніші витoki індійського мистецтва — в Харапській цивілізації бронзової доби (2 тис. до н. е.). Проте вона загинула під ударами арійських племен, що прибули до Індії вірогідно з території України. Веди і індуїзм - основа індійської культури. Веди - це арійські священні гімни — звернення до богів. На них досі спирається індуїзм - релігія індусів, більшості населення Індії. Стародавні поеми «Махабхарата» і «Рамаяна» - основне джерело образів класичного індійського мистецтва. У поемі «Махабхарата» розповідається про суперництво за царську владу і ніщивну битву між двоюрідними братами: Пандавами і Кауравами. Також в ній розповідається про земне життя бога Крішні. Поема « Рамаяна » присвячена історії царевича Рами, чю дружину Саті вкрав злий демон Равана і заніс аж на острів Шрі Ланку. Рама визволив її за допомогою свого молодшого брата Лакшмани та царя мавп Ханумана.

Індія також є батьківщиною буддизму. Цю світову релігію заснував Будда - принц Гаутама з племені шаків (родичів скіфів). Саме з буддизмом пов'язані найдавніші кам'яні споруди Індії, що дійшли до нас. Це так звані ступи - обкладені каменем або цеглою кургані, в яких зберігають буддійські реліквії (зуб Будди тощо). У ступі Санчі (Центральна Індія) збережено попіл самого

Будди. У 4 столітті до н. е. Олександр Македонський завоював частину Індії. Там декілька століть існували грецькі царства і широко розповсюдилися грецькі культура і мистецтво. На межі нашої ери на півночі Індії і у Центральній Азії існувала Кушанська імперія. Там відбувся синтез буддизму з грецьким мистецтвом. І цей новий художній стиль згодом широко розповсюдився аж до Японії і Індонезії.

Проте у самій Індії буддизм згодом втратив свої позиції. Там в середині 1-го тис. н. е. Відродився заснований на авторитеті Вед індуїзм. Почалося будівництво індуських кам'яних храмів. Індійські храми багато прикрашені скульптурою. Причому іноді такі скульптури мають відверто еротичний характер, особливо у знаменитому храмі Кхаджурахо. Взагалі скульптура є одним з символів індійської культури. Не менш знаменитими є також індійські фрески, зокрема стародавні фрески Аджанти 5 ст. н. е. у Центральній Індії. До них близькі фрески Сігірії з острова Шрі Ланка.

Індійська музика має власну давню традицію і музичну теорію, що сягає корінням ще в арійську добу. Вона переважно побудована на пентатоніці, а у манері виконання подібна до джазу: визначені загальний ритм і мелодія (рага), але залишається великий простір для імпровізації музиканта. Найбільш відомі музичні інструменти — сітар на Півночі Індії та віна на Півдні.

Індійські танці є одним з символів індійської культури. Існує більше десяти класичних танцювальних стилів, серед них найбільш знаменитий - бхаратнатьям з Південної Індії. Жести танцюрів у ньому мають чіткі значення, це нібито мова, зрозуміла глядачам. Традиційний індійський театр дуже тісно пов'язаний з танцями. Він включає також співи і драматичні імпровізації, має різні регіональні форми. Відомі твори стародавніх індійських драматургів, зокрема Калідаси.

Вже у 8 столітті араби завоювали частину сучасного Пакістану. Відтоді почалося проникнення ісламу до Індії. У 12 столітті персомовні мусульмани завоювали всю Північну Індію, а у 16 столітті там виникла імперія Великих Моголів. Серед пам'яток мусульманського мистецтва Індії найбільш знаменитий - мавзолей Тадж-Махал у місті Агра. Цікавим є також Палац вітрів у місті Джайпур. Високого розвитку досягла книжкова мініатюра.

У 19 - 20 століттях відбулася модернізація індійського мистецтва. Зокрема, з'явилися література, театр і живопис європейського типу. Світову славу здобув бенгальський поет і драматург Рабіндранат Тагор. У останні десятиліття індійський кінематограф значно обігнав американський за кількістю фільмів. Його центром став Болівуд - район Бомбею. У індійських фільмах часто використовують традиції індійської музики і танцю.

Мистецтво Південно-Східної Азії. Південно-Східна Азія (за винятком В'єтнаму) і острів Цейлон - регіон давнього впливу індійської культури. Тут ще в середньовіччя були створені такі блискучі пам'ятки архітектури, як храм Ангкор у Камбоджі і буддійський комплекс Боробудур на острові Ява в Індонезії. Одним з найбільших центрів світового буддизму є М'янма (Бірма).

славляться стародавні буддійські пагоди (високі ступи) у місті Паган та сучасні храми у столиці Янгоні. У сусідніх Таїланді та Лаосі виникла власна оригінальна архітектура буддійських храмів.

Дуже оригінальною є народна архітектура Індонезії. У цій країні більшість населення зараз сповідує іслам і частково християнство, проте на острові Балі збереглася старовинна індійська релігія і її храми. В Індонезії також збереглися традиції індійського театру. Дуже цікавими є індонезійський ляльковий театр, зокрема театр тіней. Світової слави набули індонезійські розписи на тканині (частіше шовку) у техніці «батік».

Мистецтво та традиційні естетичні системи Китаю. Китайське мистецтво має власні глибокі коріння, що сягають у добу неоліту. При тому у мідну добу існують очевидні паралелі між культурою Трипілля (Україна) і Яншао (Китай). Зокрема, в обох культурах існував культ Змія (дракона). Дракон в Китаї і зараз - один з популярних мотивів мистецтва. Основи китайської естетичної думки були закладені ще в 1-му тис. до н. е. Тоді було складено китайську класичну Книгу Змін, де зокрема викладено ідею гармонії протилежних начал Ян та Інь (що вперше теж зустрічаються у трипільській культурі). Китайський мудрець Конфуцій (Кун-цзи) вчив, що мистецтво, особливо музика повинно виховувати в людей добрі нрави. А його сучасник Лао-цзи (засновник даосизму) прагнув природності у всьому і єдності з природою.

Вже до нашої ери в Китаї набуло високого розвитку образотворче мистецтво. Про це свідчать, зокрема, залишки глиняної армії імператора Цинь Ши-хуанді. А в 4-му ст. н. е. Гу Кайчжи заснував теорію та традицію живопису, що існує дотепер. Китайці малювали картини не на холсті, а переважно тушшю на шовку та папері. Малюнки у них часто поєднувалися з каліграфією - мистецтвом написання ієрогліфів. Одним з головних жанрів китайського живопису став пейзаж, особливо сюжет "гори-води". Китайські художники навчилися передавати глибину простору, але за допомогою не лінійної перспективи, як європейці, а багатофокусної. Тобто ми бачимо пейзаж нібито не з одної, а з декількох точок зору. Характерним для Китаю був також жанр «птахи і квіти». Любили зображати і інших тварин. Чудові китайські жанрові картини. А от портрети у китайців були досить узагальненими і умовними.

На початку нашої ери китайці запозичили з Індії буддизм. Проте вони будували не ступи, а багатоповерхові храми - пагоди. Архітектура ж китайських палаців побудована на принципі каркасних конструкцій, з дуже характерною вигнутою формою даху. Найбільш знаменитим є ансамбль Імператорського палацу (Забороненого міста) в Пекіні.

Традиційна китайська музика побудована переважно на пентатоніці. У китайському оркестрі поряд зі струнними і духовими інструментами велику роль відіграють барабани, гонги та молоткові інструменти типу наших цимбал. Традиційний китайський театр поєднує в собі спів, діалоги, танець, акробатику

і бойові єдиноборства. Ця традиція вплинула на сучасний китайський кінематограф.

Сучасне китайське мистецтво широко використовує досвід своєї багатовікової традиції. Проте у 20 ст. воно зазнало потужного впливу європейської культури, а після приходу до влади комуністів - російської радянської культури. Зараз відчувається вплив американської культури, зокрема, виникла китайська рок-музика, реп тощо.

Мистецтво Кореї і В'єтнаму в цілому наслідувало і наслідує китайське. Проте у зв'язку з традицією шаманізму (близькою до народів Сибіру) у корейців існують своєрідні ансамблі цілком з барабанів та танці під них. У останні роки набув популярності кінематограф Південної Кореї.

Мистецтво Японії, Тибету і Монголії. Культура Японії також зазнала потужного впливу китайської культури. Проте вона має глибоко оригінальні риси. На це вплинув синтоїзм – власна стародавня релігія Японії, що існує там поряд з буддизмом. Згідно з ним природа сповнена духів, і тому японці надзвичайно цінують природу. Тут також будували могутні замки, як в середньовічній Європі.

В Японії існує три види традиційного театру: пов'язані з синтоїзмом ритуальні вистави при імператорському дворі мікагуру, аристократичний театр з акторами у масках Но (проте у перервах п'єс з героїчними сюжетами звичайно дають веселі фарси кьоген) і демократичний міський театр Кабукі, багато в чому схожий з давньогрецьким. У кабукі теж довго було заборонено грати жінкам, їх ролі грали чоловіки. Існує також ляльковий театр бунраку.

Найбільш оригінальним жанром японського живопису стала японська кольорова гравюра укійо-е , яку винайшов у 18 столітті Судзукі Харуно. Ці дешеві гравюри друкувалися великими тиражами для народу. Їх майстри перейняли у європейців лінійну перспективу у пейзажах. В свою чергу японські гравюри вплинули на європейське мистецтво другої половини 19 ст. З мистецтвом японської кольорової гравюри пов'язана поява у 20 ст. популярного жанру японських коміксів переважно для дорослих на різноманітні теми — манга. Манга традиційно переважно чорно-білі. Але на основі їх сюжетів випускають кольорові мультиплікаційні фільми - аніме. Це - найбільш відома і популярна у світі форма сучасного японського мистецтва.

Мистецтво Тибету та Монголії тісно пов'язане з пануючим там варіантом буддизму - ламаїзмом. Тут виникли оригінальна архітектура, театралізовані святкові церемонії цам, а також живопис, зокрема, буддійські ікони, іноді у вигляді мандали - квадратів, вписаних у коло.

Мистецтво Тропічної Африки. Негритянські народи Тропічної Африки створюють певну культурно-історичну єдність. У музиці африканців переважають імпровізації на ударних інструментах, зокрема на ксилофоні. Африканська музика вплинула на музику США, а через неї і на світову. Африканські танці вплинули на латиноамериканські. В образотворчому

мистецтві Тропічної Африки особливо цікаві ритуальні маски. Шедевром є бронзова скульптура колишньої держави Бенін, що знаходилась на півдні сучасної Нігерії. Власна оригінальна архітектура склалася у народів Західного Судану (сучасні Малі, Нігер, північ Нігерії), які ще у середньовіччя прийняли іслам. Але їх мечеті не схожі з арабськими. Давню традицію архітектури і живопису також має здавна християнський народ амхара у Ефіопії.

Мистецтво доколумбової Америки. На території Мексики і Перу до завоювання їх іспанцями у 16 ст. існували індіанські цивілізації ацтеків, майя, інків та інших народів. Їх образотворче мистецтво настільки несхоже з європейським, що європейським художникам до виникнення фотографії не вдавалось навіть точно копіювати ці зображення. Вражає потяг індіанців до зображення людей з фізичними вадами, зображення ними богів як чудовиськ.

Індіанці Мексики і Перу створили величезні піраміди і храми, особливо знамениті храми майя. У джунглях Мексики досі знаходять величезні кам'яні голови, які за чимось робило плем'я ольмеків. А індіанці долини Наска у Перу залишили по собі загадкові величезні малюнки у пустелі, які можна побачити лише з повітря. Від майя і ацтеків залишилися також чисельні фрески і прикрашені малюнками рукописи. Також знаменита кераміка народу мочіка у Перу. В імперії інків виник власний театр, від якого збереглася лише одна п'єса — Ольянтай. Індіанська культура вплинула на культуру сучасної Латинської Америки.

Певний вплив на сучасну світову культуру вчинили також і менш розвинуті аборигенні народи Північної Америки (території США і Канади), а також Сибіру, Австралії та Океанії. Слід відзначити, що у цих народів розвиток самобутньої художньої культури продовжується і досі. Так, слід відзначити сучасний живопис австралійських аборигенів (найбільш відомим їх художником був Нагаджіра), танці і музику полінезійців (що винайшли гавайську гітару), традиції шкіряної аплікації індіанців США, що через субкультуру хіппі вплинули на сучасне мистецтво.

Підсумки. Захоплення східною, екзотичною культурою отримало в Європі назву орієнталізм. Безумовно, звернення до традицій Сходу збагатило культуру Заходу і зокрема України. Але при тому завжди слід пам'ятати про збереження нашої власної, європейської ідентичності. Ми вглядаємось в Інше перш за все для того, щоб краще зрозуміти Своє.

Рекомендована основна навчальна література до курсу:

1. Чорний І. В. Естетика. – К., 2004.
2. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Естетика: Навчальний посібник.Київ: Центр навчальної літератури, 2003
3. Кормич Л. І., Багацький В. В. Естетика. – Х., 2004.
4. Естетика. Українська та зарубіжна культура / За ред. М.М.Заковича. – К., 2004.
5. Лекції з історії світової та зарубіжної культури/ За ред.. А.В.Яртіся. – Львів,2005.
- 6.Левчук Л.Т., Онищенко О.І. Основи естетики: К., 2000 р.
- 7.Загорівська Г.М. та ін. Естетика: підручник для Вузів. – К., 2000.

Навчальне видання

РАССОХА Ігор Миколайович

ЕСТЕТИКА

Конспект лекцій

(для студентів 2 курсу денної форми навчання та 1 курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки 6.170202 «Охорона праці»).

Відповідальний за випуск *О. Л. Рябченко*

За авторською редакцією

Комп'ютерний набір *І. М. Рассоха*

План 2013, поз. 56Л

Підп. до друку 29.10.2014

Друк на ризографі.

Зам. №

Формат 60 x 84 1/16

Ум. друк. арк. 3,1

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства

імені О. М. Бекетова,

вул. Революції, 12, Харків 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4705 від 28.03.2014 р.